



Filip Konopczyński
Mikołaj Lewicki

Mechanizmy wzmacniania kompetencji dorosłych do partycypacji w życiu publicznym na poziomie lokalnym

Przegląd projektów i omówienie
aktualnych trendów w Europie

1

Wprowadzenie

Celem niniejszego przeglądu inicjatyw związanych z kształtowaniem kompetencji obywatelskich potrzebnych do udziału w życiu lokalnym jest wskazanie na ich różnorodność i zróżnicowanie przy jednoczesnym dostrzeżeniu schematów i uwarunkowań, w ramach których funkcjonują. Przedstawione przykłady działań podejmowanych w Unii Europejskiej dotyczą szeroko rozumianej edukacji, w obrębie której zawiera się: budowa świadomości, wiedzy, kompetencji, umiejętności lub postaw obywatelskich. Bazą do analiz jest uporządkowany materiał badawczy obejmujący inicjatywy mające zwiększyć partycypację obywatelską osób dorosłych. Obejmował on inicjatywy zorientowane na wzmacnianie umiejętności, kompetencji bądź postaw obywateli lub zwiększanie poziomu bezpośredniego zaangażowania obywatelskiego na poziomie lokalnym w krajach europejskich (rozumianych jako państwa członkowskie Unii Europejskiej, w tym w pozostającej przez większość analizowanego okresu we Wspólnocie Wielką Brytanię).

W demokratycznych modelach ustrojowych, szczególnie tych, których system administracji i organizacji życia politycznego jest zdecentralizowany, istnieje potrzeba zorganizowanych działań, które zwiększałyby udział obywateli w procesach zarządzania dobrem wspólnym. Taką funkcję pełnić mają przede wszystkim programy o charakterze wychowawczym (np. zajęcia z edukacji obywatelskiej), bowiem co do zasady realizowane są one w ramach systemów oświatowych, których adresatami są dzieci i młodzież.

Inaczej kwestia wygląda w przypadku dorosłych obywateli. Współcześnie dominujący w Europie model demokracji opiera się na mechanizmie dobrowolnej reprezentacji i to w jego ramach przede wszystkim urzeczywistniana jest ustrojowa funkcja umożliwiająca realizowanie interesów obywatelskich, także na poziomie lokalnym. W teorii, w sprawy dobra wspólnego (za pośrednictwem aktów wyborczych oraz kontaktów z administracją) mogą angażować się wszyscy obywatele, którzy czują taką potrzebę. W takiej perspektywie nie ma więc miejsca na edukację osób dorosłych, co do których zakłada się, że są kompetentne, by brać udział w lokalnym życiu politycznym i społecznym i mogą to czynić, jeśli wyrażą taką chęć. Jednocześnie angażowanie się przez dorosłych w działania lokalne jest w praktyce ograniczone przez rozmaite bariery wejścia oraz, jak pokazują socjologowie, przez naturę demokracji reprezentatywnej, w której kluczową kwestią jest mechanizm wymiany elit (Waśkiewicz 2012). Obok takich czynników, jak brak czasu wolnego – bądź, w określonych wypadkach, kapitału finansowego – występują też ograniczenia niematerialne związane z deficytami wiedzy, świadomości bądź kompetencji w zakresie partycypacji publicznej.

„Edukacja do demokracji lokalnej” implikuje paradoks demokratycznej polityki: z jednej strony opisywana jest jako niezbędny element dojrzałego państwa i społeczeństwa demokratycznego, a z drugiej nie jest wspierana przez adekwatne działania władz publicznych (bo wówczas mogłaby stać się elementem paternalistycznego układu, w którym to władza wychowuje do polityki). To zdaje się być

przyczyną braku jednolitych i powszechnych na poziomie europejskim rozwiązań, które szczególnie w skali krajowej miałyby organizować edukację obywatelską. Na ogół państwo bądź instytucje międzynarodowe (nade wszystko – instytucje Unii Europejskiej) stają w pozycji wspierającego procesy: „sponsora” bądź „partnera” inicjatyw, które miałyby podnosić kompetencje czy zachowania obywatelskie. Kiedy więc mówimy o edukacji obywatelskiej dorosłych jako horyzoncie przyszłych, systemowych rozwiązań w Polsce, mowa jest o wyzwaniu, którego charakter i rezultat uwarunkowane są specyfiką kultury, porządkiem instytucjonalnym oraz ścieżkami zależności danego społeczeństwa. Niewątpliwie specyfiką Polski jest z jednej strony bycie – upraszczając – „młoda demokracją”, ukształtowaną na nowo po roku 1989 i z nierównomiernie rozwiniętym poziomem samoorganizacji lokalnej. Z drugiej strony Polskę cechuje bycie społeczeństwem względnie homogenicznym, z powszechnym i zestandaryzowanym systemem edukacji, który ma zapewniać podstawową spójność społeczną, kulturową i polityczną. Poniższy przegląd ma za zadanie naszkicować mapę oraz wskazać na główne wymiary, które należałoby wziąć pod uwagę, myśląc o systemowych rozwiązaniach dla działań z obszaru edukacji obywatelskiej dla dorosłych w Polsce.

Jak wspomniano, nie istnieje jeden, europejski model systemowego wspierania działań lokalnych. Analizowane inicjatywy, których intencją jest podniesienie kompetencji obywateli, realizowane są w pewnych wymiarach m.in. w ramach programów Unii Europejskiej (programy Europe for Citizens i Community Led Local Development), w polityce względem społeczeństwa obywatelskiego realizowanej w Niemczech czy procedur legislacyjnych w Wielkiej Brytanii (przez rząd i parlament). W efekcie, obok kilku przykładów „makro” programów dystrybuujących środki dla organizacji społecznych, krajobraz działań na rzecz zwiększania poziomu partycypacji obywateli w życiu lokalnym składa się w głównej mierze z tysięcy działań lokalnych, które tylko niekiedy współgrają ze sobą w ramach sieci kontaktów, wymieniają dobre praktyki czy nawet komunikują efekty swoich działań.

Jak wspomniano, w intencji autorów opracowanie to ma mieć charakter możliwie jak najbardziej praktyczny i takiemu celowi podporządkowana jest jego struktura. We wstępnych częściach syntetycznie omówione zostaną różnice między dominującymi modelami myślenia o umiejętnościach i kompetencjach obywatelskich (z punktu widzenia realizowanych programów, dyskursu organizacji obywatelskich, akademii), w szczególności na tle rozumienia pojęć takich jak postawy, wiedza czy świadomość obywatelska.

Druga część poświęcona jest znaczeniu partycypacji i zaangażowania lokalnego w najważniejszych w Europie organizacjach międzynarodowych, w tym Unii Europejskiej. W tym fragmencie omówione są podstawowe terminy i idee oraz inicjatywy, które prowadzą do ich urzeczywistnienia.

Trzeci rozdział opracowania zawiera opartą na analizowanym materiale próbę usystematyzowania (nielicznych w Europie) programów i polityk publicznych w zakresie edukacji i zwiększenia poziomu partycypacji lokalnej w perspektywie makro. Zawiera on wnioski, które w kolejnej części opracowania opisane są w bardziej szczegółowy sposób.

Czwarta część pracy poświęcona jest kategoryzacji materiału badawczego i zawiera prezentację przykładowych charakterystycznych projektów poświęconych zwiększaniu wiedzy, świadomości kompetencji czy umiejętności obywatelskich

na poziomie lokalnym. Przy wyborze opisanych przypadków uwzględnione zostały projekty realizowane w ramach zadań zleconych przez instytucje unijne, podmioty publiczne i samorządowe, prywatne fundacje, stowarzyszenia i organizacje społeczne. Funkcją tej części jest jakościowe zaprezentowanie konkretnych mechanizmów i metod stosowanych w celu zwiększania zaangażowania w życie lokalne w praktyce.

Intencją piątej części raportu – obok podsumowania i opisanie głównych wniosków – jest także przedstawienie zestawienia i oceny programów i inicjatyw rozwijających partycypację obywatelską na poziomie lokalnym, które mogą okazać się przydatne przy dalszych pracach oraz przy przygotowywaniu rekomendacji dla zmian w zakresie systemu wspierania partycypacji na poziomie samorządu terytorialnego w Polsce.

Zasady doboru i kategoryzacji inicjatyw

Przedmiotem opracowania jest wynik kwerendy obejmującej kategoryzację projektów i programów mających na celu zwiększenie poziomu zaangażowania publicznego na poziomie lokalnym w krajach Unii Europejskiej i Wielkiej Brytanii ze szczególnym uwzględnieniem okresu ostatnich 5 lat. Opisane projekty i programy wpisują się w różne modele ustrojowe i organizacyjne: niektóre są działaniami wspieranymi w ramach administracji unijnej, inne są konsekwencją polityk władz centralnych i samorządowych bądź też oddolnych, mało sformalizowanych ruchów społecznych. Dobór inicjatyw miał charakter próby celowej spośród dostępnych działań, których inicjatorzy wprost deklarują jako cel rozwój umiejętności, kompetencji bądź postaw obywatelskich i tych, w których mowa jest o obywatelskim zaangażowaniu, partycypacji lub aktywizacji (w określonych przypadkach przywołano również te, które pełnią takie funkcje pośrednio), w szczególności na poziomie lokalnym.

Przy doborze projektów kładziono nacisk na inicjatywy, które w swoich założeniach opisywały rozwijanie kompetencji obywatelskich. Na użytek analizy przyjęte zostało rozumienie kompetencji obywatelskich (Kirlin 2003; Brunnel 2013) wyrażające się poprzez działania podzielone na cztery główne typy:

- zorientowane na kompetencje organizacyjne (wśród których są przede wszystkim: umiejętność współdziałania, organizacji i uczestnictwa w protestach, opracowaniu petycji, uczestnictwa w zorganizowanych procesach, np. konsultacji);
- zorientowane na kompetencje komunikacyjne (wśród których są: umiejętność porozumienia, negocjacji, mobilizacji, kontaktowania się z odbiorcami, etc.);
- zorientowane na kompetencje zbiorowego podejmowania decyzji (wśród których są: umiejętność ustalania procedur decydowania, ustalania priorytetów i hierarchii działań, wyłaniania reprezentacji);
- zorientowane na kompetencje krytycznego myślenia i/lub działania antysystemowego.

1 Według stanu na czerwiec 2021 r.

Opisywane inicjatywy obejmowały także cztery poziomy organizacyjno-terytorialne, w tym:

- inicjatywy mające na celu pozyskanie środków i realizację działań w ramach funduszy instytucjonalnych Unii Europejskiej;
- projekty finansowane ze środków publicznych (w tym samorządowych);
- projekty skupione w ramach (lub pod egidą) pozarządowych organizacji sieciujących lokalne inicjatywy pozarządowe w krajach UE;
- projekty finansowane lub współpracujące na innych zasadach w ramach organizacji dedykowanych, w tym wspierających działania organizacji pozarządowych na poziomie państw członkowskich.

Na podstawie zebranych materiałów przeprowadzone zostały analiza, katalogizacja i częściowa interpretacja 56 inicjatyw reprezentujących poszczególne kategorie wybrane przez autorów. Dodatkowo przygotowano katalog organizacji szczebla centralnego działających na rzecz rozwoju partycypacji lokalnej oraz zaadaptowano bazę danych zawierających podstawowe informacje o przeszło 2000 inicjatywach zrealizowanych w ramach programu Europe for Citizens (Unii Europejskiej) oraz zebranych w ramach projektu Participedia². Wybrane inicjatywy zostały dodatkowo opisane ze względu na: konkretne cele projektu, zakres i tematykę działalności, rodzaj i liczebność adresatów, formy działalności oraz, o ile było to uzasadnione: źródła finansowania, metody monitoringu i ewaluacji oraz główne sposoby komunikowania aktywności. Przedstawione inicjatywy łączył cel – wzrost poziomu partycypacji obywateli w życiu publicznym na poziomie lokalnym. Podkreślić należy, że analiza nie miała charakteru wyczerpującego i w pełni reprezentatywnego dla całości UE, zamiast tego przedstawia projekty będące wyrazem różnych modeli rozwijania umiejętności i kompetencji obywatelskich w państwach członkowskich UE i w Wielkiej Brytanii. Stosowany w analizowanych bazach danych sposób opisu projektów został, po uprzednim uproszczeniu, wykorzystany do opracowania matrycy modeli.

Jednym z najpoważniejszych problemów w trakcie badania była niska dostępność pełnych dokumentacji projektowych. Uwaga dotyczy nawet projektów finansowanych ze środków UE, które objęte są wymogiem udostępniania informacji o swoich działaniach. Niezwykle trudne do znalezienia były w szczególności dane ewaluacyjne obejmujące ustalenie, na ile założenia projektowe udało się zrealizować bądź jaki wpływ na adresatów miał dany projekt. Podobnym problemem było to, że projekty skoncentrowane na małych lokalnych społecznościach i finansowane ze środków samorządowych rzadko udostępniają informacje o projekcie w języku angielskim, co na poziomie kontynentalnego zakresu kwerendy stanowiło istotną barierę. Stąd też należy zaznaczyć, że wyniki badania mogą zawierać nadreprezentację projektów o charakterze międzynarodowym bądź inicjowanym przez większe organizacje usieciowane w międzynarodowych koalicjach CSO.

2 Adres internetowy: <https://participedia.net>.

Rola postaw, wiedzy i umiejętności w kształtowaniu partycypacji lokalnej

Warto zauważyć, że umiejętności, kompetencje, wiedza, świadomość czy postawy mieszkańców są, mimo istotnych różnic metodologicznych i definicyjnych stosowanych w poszczególnych projektach badawczych czy aplikacyjnych, powszechnie uznawane za podstawowe czynniki wpływające na poziom partycypacji i siły wspólnot na poziomie lokalnym (Alexander 2006; Bober, Hausner, Izdebski i in. 2013). W tej analizie partycypacja traktowana będzie przede wszystkim jako zjawisko społeczne o znaczeniu lokalnym, a nie element funkcjonowania ustrojów politycznych. Wynika to nie tylko z praktycznego celu opracowania, lecz także ze stanu debaty eksperckiej poświęconej roli partycypacji i zaangażowania społecznego w funkcjonowaniu ustrojów demokratycznych. Część badaczy zajmujących się tą problematyką (Putnam 1994) zwraca uwagę na doniosłą rolę, którą partycypacja odgrywa w kształtowaniu kultury demokratycznej. Nie istnieje natomiast konsensus co do relacji między partycypacją lokalną a funkcjonowaniem demokracji, przy czym część autorów (Theiss-Morse i Hibbing 2005) wskazuje na brak dowodów potwierdzających pozytywny wpływ poziomu zaangażowania w lokalne życie publiczne na funkcjonowanie instytucji demokratycznych. Źródeł wysokiego poziomu zaangażowania społeczności w życie lokalnej wspólnoty w Europie Zachodniej na ogół szuka się w oddziaływaniu czynników instytucjonalnych (państwowych, samorządowych) oraz pozainstytucjonalnych (ruchach społecznych, organizacji aktywistycznych; (Fernandez, García 2015). Te pierwsze na ogół charakteryzują się większym poziomem profesjonalizacji i stabilności organizacyjno-finansowej, jednak podatne są na wpływy polityczne. Czynniki pozainstytucjonalne z kolei są często lepiej ugruntowane w środowisku lokalnym i cieszą się wyższym poziomem akceptacji w ramach lokalnych wspólnot, jednak jako pozbawione trwałych podstaw organizacyjno-finansowych zagrożone są niedoborem zasobów, co utrudnia planowanie i realizowanie długotrwałych działań.

Na użytek analizy przyjęto szerokie rozumienie czynników przyczyniających się do wyższego poziomu udziału obywateli w lokalnym życiu publicznym. Taka decyzja wynika z głównego celu opracowania i związana jest z istnieniem asymetrii informacyjnej między twórcami i „profesjonalnymi” użytkownikami (tj. osobami reprezentującymi akademię, a także organizacje pozarządowe, urzędników czy specjalistów od zarządzania projektami) a lokalnymi działaczami i aktywistami, bowiem obie te grupy inaczej definiują pojęcia takie jak: edukacja obywatelska i partycypacyjna, kompetencje, umiejętności (civic competences/skills), świadomość, zaangażowanie czy postawy obywatelskie. Obok sporów terminologicznych i prób stworzenia kanonu wśród teoretyków organizacje społeczne, ruchy obywatelskie czy grupy aktywistyczne szukają narzędzi dla zwiększenia czy po prostu zmierzenia skuteczności realizowanych przez siebie działań. Dodatkowo, bezpośrednio i wyraźnie zauważalne deficyty – np. wiedzy na temat dostępnych metod uczestnictwa w konsultacjach projektów infrastrukturalnych ważnych dla lokalnej społeczności – mogą być różnie kwalifikowane: przez potencjalnych wnioskodawców: jako działania nastawione na zwiększanie wiedzy, budowę tożsamości kulturowej, zmianę postaw bądź świadomości. W wielu przypadkach przyjęta przez organizacje terminologia ma charakter wtórny wobec tego, co w działalności organizacji najistotniejsze..

Gdy mowa o programach i inicjatywach, które mają upowszechniać różnorodne formy uczestnictwa w procesach decyzyjnych lub działaniach na rzecz społeczności lokalnych czy społeczeństwa – pojawia się niemal implicite diagnoza wskazująca,

że wąskie rozumienie demokracji w paradygmacie reprezentatywno-liberalnym nie sprawdza się, tj. nie ugruntowuje wartości systemu w codziennej praktyce lokalnej. Mówiąc prościej: demokracja nie może być sprowadzona do głosowania w wyborach i procedur wyłaniania reprezentantów oraz decydentów. Jednym z kluczowych wyzwań, o których wówczas się mówi, jest kwestia aktywności, sprawczości oraz możliwości wpływu społeczności lokalnych na proces podejmowania decyzji w sprawach publicznych poza cyklem wyborczym. Zarówno jego częstotliwość, jak i „responsywność” wybranych polityków rzadko są źródłem poczucia wpływu i bycia reprezentowanym. Inicjatywy związane z budową zdolności społeczności lokalnych do partycypacji (CCB, community capacity building) inspirowane są diagnozą deficytów tak rozumianej polityczności i wskazują na ideały czy normy, które powinny być spełnione, aby poziom zaangażowania w politykę lokalną był większy. Z drugiej strony często przekładają one jednak ciężar odpowiedzialności nie na instytucje polityczne, lecz indywidualnych obywateli i ich kompetencje i praktyki. W inicjatywach tych widać więc pewien paradoks – stanowią odpowiedź na niedostatki instytucji, a jednocześnie ewentualną zmianę łączą bardziej z aktywnością i zmianą zachowania obywateli, a mniej – z poprawą funkcjonowania tychże instytucji.

2

Zaangażowanie obywatelskie w perspektywie organizacji międzynarodowych

Organizacje międzynarodowe odgrywają ważną rolę w kształtowaniu się dyskursu poświęconego partycypacji lokalnej i jej roli w budowaniu instytucji demokratycznych. Język opisujący partycypację obywatelską, który funkcjonuje w ramach obowiązujących traktatów lub organizacji o charakterze ponadpaństwowym, jest wypadkową perspektywy akademickiej (w szczególności praw człowieka i nauk politycznych), trendów w polityce państw-sygnatariuszy oraz mocy, tj. stosowności obowiązującego prawa międzynarodowego (co do zasady w prawie publicznym międzynarodowym normy nie mogą być stosowane przez obywateli bezpośrednio, a np. dopiero po wyczerpaniu ścieżki administracyjnej i sądowej w systemie krajowym). Poniżej skrótowo omówione zostaną typy conceptualizacji pojęcia partycypacji lokalnej używane przez 4 organizacje: Unię Europejską, OECD, UNESCO i Radę Europy. Ich opis będzie się koncentrował na aspektach istotnych z punktu widzenia opracowania, w szczególności na problematyzacji używanych pojęć i, jeśli to możliwe, wątkach przydatnych dla praktyków partycypacji lokalnej.

Unia Europejska

W opinii Europejskiego Komitetu Regionów³ zaangażowanie obywatelskie definiowane jest bardzo szeroko jako „faktyczny udział obywateli w procesie decyzyjnym”, czyli niezależnie od jego podstaw prawnych czy konkretnych uwarunkowań. Podobnie przekrojowy charakter ma realizowany od 2011 roku program Europejskiej Inicjatywy Obywatelskiej⁴, która umożliwia zgłaszanie, opracowywanie, konsultowanie i kierowanie do Komisji Europejskiej inicjatyw zmian w systemie prawnym Unii Europejskiej. W przypadku tego programu mechanizm wsparcia dla obywateli ma przede wszystkim charakter prawny, informacyjny i techniczny. W politykach unijnych godną odnotowania kategorią działań, które mają pozytywnie wpływać na poziom partycypacji na poziomie lokalnym, jest tzw. Rozwój Lokalny Kierowany przez Społeczność (Community Led Local Development, CLLD), który opisany zostanie w części poświęconej projektom europejskim. Obok tego w ramach działań UE wymienić można program Europe For Citizens (Europa dla Obywateli⁵) – choć jego cele koncentrują się przede wszystkim na zwiększaniu poczucia więzi między obywatelami państw członkowskich a instytucjami unijnymi, to jednak w części uwzględniają partycypację lokalną.

3 Komisja Europejska, *Opinion of the European Committee of the Regions – Local and regional authorities in the permanent dialogue with citizens* 2020.

4 Strona European Citizen's Initiative, https://europa.eu/citizens-initiative/_en, 2021.

5 Strona programu Europa dla Obywateli, adres: https://ec.europa.eu/info/departments/justice-and-consumers/justice-and-consumers-funding-tenders/funding-programmes/previous-programmes-2014-2020/europe-citizens-efc_en.

Inaczej wygląda podejście do kwestii partycypacji obywatelskiej w przypadku działań mających znaczenie z punktu widzenia bieżących działań europejskiej administracji. Od 1973 roku Wspólnota Europejska realizuje badania Eurobarometr, których funkcją ma być sondaż nastrojów, postaw i zachowań obywateli państw członkowskich, dotyczących spraw publicznych. Jednym z obszarów objętych badaniem jest zaangażowanie obywatelskie (civic engagement). W edycji z 2020 roku⁶ narzędzie kwestionariuszowe na użytek badania problematyzowało zagadnienie w formie baterii pytań poświęconych m.in. postrzeganiu oraz zaangażowaniu w działalność organizacji pozarządowych (civic society engagement) oraz poziomowi partycypacji, a także ocenie procesu konsultacji publicznych wśród osób, które brały w nich udział. Innymi słowy, z punktu widzenia instytucji unijnych najważniejsze mierzalne elementy zaangażowania publicznego obywateli to kwestie związane z: odpowiednimi informacjami (dostarczanymi przez organizacje społeczne), odpowiednim zachowaniem (członkostwo bądź aktywność w tychże) oraz aktywnym udziałem w procedurach demokratycznych. Taka konceptualizacja zaangażowania społecznego jest o tyle znacząca, że wskazana edycja badania miała dostarczyć wiedzy przydatnej dla prac Komisji i Parlamentu Europejskiego w ramach Konferencji o Przyszłości Europy, której celem jest legitymizacja i ugruntowanie instytucji europejskich oraz procesu integracji wśród obywateli, w szczególności w ramach wspólnot lokalnych⁷.

Tematyka partycypacji obywatelskiej w ostatnich latach odgrywa rosnącą rolę w oficjalnym dyskursie unijnym. W 2018 roku Komisja Europejska opublikowała raport autorstwa prof. Mariany Mazzucato poświęcony ocenie polityki planowania i realizacji inwestycji w krajach wspólnoty⁸. Autorka zaleca w nim reformę obecnego systemu w stronę zdefiniowania na nowo misji (celów) i warunków realizowania badawczej, innowacyjnej i rozwojowej misji instytucji unijnych. Zasady, które według Mazzucato należałoby wdrożyć na poziomie europejskim, to między innymi wyraźny rozdział i niezależnienie od centralnej administracji (europejskiej, rządowej) konkretnych projektów zakładających partycypację aktorów lokalnych, promowanie poziomych struktur i relacji w organizacji, częsta współpraca z firmami, instytucjami i ekspertami zewnętrznymi, stabilne i pewne finansowanie, aktywne nadzorowanie i wspieranie rozwoju projektów czy wreszcie swoboda i arbitralność w wyborze realizatorów konkretnych zadań. Jednym z kluczowych punktów postulowanych zmian jest objęcie specjalną opieką inicjatyw oddolnych oraz konstruowanie misji (celów) polityk w sposób deliberacyjny i partycypacyjny z przedstawicielami grup interesariuszy – ze szczególnym uwzględnieniem obywateli. Celem polityki gospodarczej i badawczej powinny być innowacje, które wynikają ze społecznych potrzeb i są na różnych etapach konsultowane i uzgadniane z Europejczykami.

W tym duchu można interpretować opublikowany w marcu 2021 roku przez Komisję ds. Konstytucyjnych Parlamentu Europejskiego projekt rezolucji dotyczącej dialogu i partycypacji obywatelskiej⁹. W uzasadnieniu do projektu podkreślone

6 Eurobarometr, Unia Europejska, adres: https://www.europarl.europa.eu/at-your-service/files/be-heard/eurobarometer/2020/civic_engagement/report/en-report.pdf.

7 Strona konferencji Conference on the Future of Europe, dostęp 30 V 2021 r. <https://futureu.europa.eu/?locale=pl>.

8 M. Mazzucato, *Mission-oriented research i innovation in the European Union. A problem-solving approach to fuel innovation-led growth*, Unia Europejska 2018.

9 Projekt Rezolucji nr (2020/2201(INI)), Parlament Europejski, 2021, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/AFCO-PR-689799_EN.pdf.

jest znaczenie Konferencji w Sprawie Przyszłości Europy jako ogólnoeuropejskiego projektu wyznaczającego nowe kierunki rozwoju integracji europejskiej oraz zbyt mała – według wnioskodawców – rola, którą odgrywają w Unii mechanizmy oddolne i oparte na zaangażowaniu obywateli. Autorzy zwracają uwagę na zbyt niski poziom zaangażowania w formalne procesy partycypacji (zarówno na poziomie europejskim, jak i państw członkowskich), czego skutkiem jest m.in. brak odpowiedniego poziomu akceptacji dla kierunków polityk europejskich. Aby wzmocnić i ugruntować rolę partycypacji, proponowane są zasady, które powinny przyświecać instytucjom unijnym w projektowaniu nowych rozwiązań prawnych. Spośród nich najważniejsze postulaty to:

- uwzględnianie roli partycypacji i konsultacji społecznych od samego początku tworzenia regulacji, w tym regulacji gospodarczych;
- uwzględnianie demograficznej różnorodności osób i środowisk biorących udział w partycypacji;
- konieczności komunikowania obywatelom postępów przez cały okres trwania procesu tworzenia prawa;
- potrzeba stworzenia ogólnoeuropejskiego serwisu internetowego, który pozwalałby brać udział w konsultacjach społecznych i procesach partycypacyjnych oraz zawierał kompletną bazę projektów, w których mają one miejsce.

Biorąc pod uwagę powyższe informacje, można przewidywać, że w ciągu najbliższych lat partycypacja obywatelska będzie na poziomie europejskim odgrywała coraz większą rolę zarówno na poziomie wyznaczania kierunków reform instytucji unijnych, jak i procesów tworzenia prawa w poszczególnych obszarach. Można także zakładać, że zachodzące na poziomie unijnym zmiany – dyskusyjne, prawne, organizacyjne – oddziaływać będą także na politykę państw członkowskich.

Nie jest natomiast przesądzone, czy wprowadzone rozwiązania osiągną zakładane cele, w szczególności jeśli chodzi o faktyczne zwiększenie poziomu uczestnictwa w procesach tworzenia i egzekwowania prawa przez instytucje europejskie czy zmniejszenie formalnych i merytorycznych barier stawianych obywatelom chcącym zaangażować się w działania lokalne.

OECD

Poziom partycypacji w lokalnym życiu publicznym można rozpatrywać w sposób statyczny, odnoszący się do zaangażowania członków danej wspólnoty w aktywności ogniskujące się wokół dóbr wspólnych: procedur administracyjnych i demokratycznych, życia kulturalnego, dbania o dziedzictwo i środowisko naturalne czy działalność społeczną i pozarządową. Ich wyrazem są postawy i zachowania jednostek obecne na poziomie lokalnym. Są one diagnozowane za pomocą badań ilościowych lub jakościowych, na ogół przez urzędników odpowiedzialnych za tworzenie lub nadzorowanie procedur partycypacyjnych. Podejście to umożliwia także stosowanie komparatystycznej analizy opisującej zróżnicowanie nasilenia wybranych postaw odnoszących się do współpracy obywateli w różnych państwach bądź regionach. W takim duchu Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD) w ramach projektu „Better Life In-

dex” prowadzi klasyfikację zaangażowania obywatelskiego (civic engagement)¹⁰. OECD mierzy je metodologią o charakterze ilościowo-jakościowym, uwzględniającą kilka podstawowych wskaźników. Głównym, według OECD, czynnikiem mającym wpływ na miejsce danego kraju w klasyfikacji jest uśredniony poziom frekwencji wyborczej w ostatnich wyborach ogólnokrajowych. Obok tego istotnym składnikiem wpływającym na pozycję kraju jest ujęty sumarycznie poziom uczestnictwa obywateli w procesach tworzenia prawa obejmujący zestandaryzowaną ocenę regulacji¹¹ prawnych i praktyk administracji pod kątem ich inkluzywności i otwartości oraz funkcji, którą pełnią w nich społeczne konsultacje tworzonego prawa. OECD monitoruje te wskaźniki za pomocą badań kwestionariuszowych, w których przedstawiciele administracji odpowiadają na pytania (np. o dostępność konsultacji społecznych i tego, czy są prowadzone online, formy prezentowania ich wyników publicznie, istnienia obowiązku odpowiadania przez urzędników na wnioski obywateli etc.). W klasyfikacji organizacja kładzie duży nacisk na kwestie przejrzystości i rozliczalności działań administracji, osadzając je w doktrynie indywidualnych praw obywateli.

W 2020 roku organizacja opublikowała dokument *Innovative Citizen Participation and New Democratic Institutions*¹², który przedstawia zestaw rekomendowanych przez OECD innowacyjnych zasad i dobrych praktyk sprzyjających partycypacji obywatelskiej. OECD we wstępie podkreśla, że zwracanie uwagi na kwestie partycypacji społecznej będzie odgrywać coraz większą rolę w działalności (w szczególności normotwórczej i publikacyjnej) organizacji. Aby spełnić warunki wskazywane przez OECD, proces partycypacyjny (konsultacje, opiniowanie, podejmowanie decyzji) powinien:

- mieć jasno zdefiniowany cel;
- mieć określony i sprawdzalny ex post wpływ na decyzje publiczne;
- powinien być transparentny, tj. ujawniać osoby zaangażowane, podejmowane decyzje czy finansowanie;
- być włączający, w szczególności wobec osób z grup defaworyzowanych;
- mieć charakter reprezentatywny dla społeczności, której dotyczą decyzje;
- dostarczać uczestnikom wszystkich potrzebnych informacji;
- opierać się na zbiorowych sposobach wypracowywania stanowisk;
- realistycznie określać czas na podjęcie decyzji;
- zapewniać dystans między organizatorami a instytucjami publicznymi lub sponsorami;
- gwarantować prywatność i anonimowość opinii uczestników;
- być podsumowany skrupulatną ewaluacją zawierającą analizę wykonania osiągnięcia zakładanych wskaźników.

W intencji autorów opublikowany dokument ma stanowić podręcznik do użytku organizacji społecznych oraz administracji publicznej i samorządowej przy projektowaniu zaangażowania obywateli w procesy decyzyjne. W cytowanym dokumencie obok zasad „dobrej partycypacji” autorzy prezentują także listę polecanych typów działań partycypacyjnych. Wśród nich wymienić można m.in.:

10 *Better Life Index*, OECD, adres: <http://www.oecdbetterlifeindex.org/topics/civic-engagement>.

11 *Indicators of regulatory policy and governance*, OECD 2015, https://read.oecd-ilibrary.org/governance/2015-indicators-of-regulatory-policy-and-governance_5jrnwqm3zp43-en#page9.

12 *Innovative Citizen Participation and New Democratic Institutions*, OECD 2020, adres: <https://www.oecd.org/gov/innovative-citizen-participation-and-new-democratic-institutions-339306da-en.htm>.

- panele/jury obywatelskie;
- rady mieszkańców;
- dialogi mieszkańców;
- deliberatywne sondaże, sondaże ilościowe;
- istnienie stałych obywatelskich ciał doradczo-konsultacyjnych.

UNESCO

Kluczowe terminy, wykorzystywane koncepcje czy sam język aktów prawa międzynarodowego pełnią funkcję prawnej legitymizacji realizowanych działań. Konceptualizacja i wdrażanie działań z zakresu szeroko rozumianego życia publicznego w przypadku instytucji związanych z Organizacją Narodów Zjednoczonych uwarunkowane są tym, że państwa członkowskie reprezentują różne modele polityczne, gospodarcze i społeczne. Jako że ostateczny kształt przyjętych przez strony norm jest na ogół przedmiotem długotrwałych negocjacji, ich treść i zakres obowiązywania często mają charakter nieskonkretyzowany, a niemal zawsze pozbawione są waloru bezpośredniej wykonalności, przez co w praktyce funkcjonują jako nieobowiązkowe rekomendacje czy zalecenia. W tym świetle interpretować należy misję i aktywność Organizacji Narodów Zjednoczonych do spraw Oświaty, Nauki i Kultury (UNESCO).

Zaangażowanie obywateli w życie publiczne problematyzowane jest przez UNESCO w kontekście promowanej przez tę organizację koncepcji globalnego obywatelstwa/obywatelskości (global citizenship). W 2019 roku opublikowano raport *Addressing global citizenship education in adult learning and education*, w którym termin ten definiowany jest przez organizację jako „poczucie (sense) przynależności do szerszej wspólnoty i ludzkości, uznające polityczne, ekonomiczne, społeczne i kulturowe współzależności między tym co lokalne, narodowe i globalne”. Według organizacji globalny obywatel – obok wynikających z Karty ONZ praw – ma także obowiązki (responsibilities), które obejmują wszystkich (bez względu na wiek i pochodzenie) i ma prowadzić do m.in. przyjmowania aktywnych ról w rozwiązywaniu globalnych wyzwań. Taka wizja globalnego obywatelstwa ma, w intencji twórców, sprzyjać procesom zmian na świecie w oparciu o wartości takie jak pokój, sprawiedliwość, tolerancja, inkluzja społeczna oraz zrównoważony rozwój i troska o środowisko naturalne.¹³

W podejściu do partycypacji główny nacisk kładziony jest przez UNESCO instytucjonalne oraz nieformalne programy i działania z zakresu edukacji i rozwoju kompetencji (literacy) obywatelskich adresowane do wszystkich grup wiekowych. Na globalną obywatelskość na poziomie indywidualnym wpływają (według UNESCO) cztery podstawowe parametry: wiedza, umiejętności, wartości i postawy. Na ich podnoszenie wśród osób dorosłych nastawione są działania organizacji w ramach paradygmatu Global Citizenship Education (GCED). Ma on charakter interdyscyplinarny, co w założeniu jego proponentów ma pozwalać na uwzględnianie działań w różnych modelach prawnych i edukacyjnych. UNESCO zwraca uwagę na potrzebę profesjonalizacji pracy edukatorów osób dorosłych i oferuje w tym zakresie materiały merytoryczne (jak np. *Global Citizenship Education: Topics and Learning Objectives*¹⁴).

¹³ *Addressing global citizenship education in adult learning and education*, OECD 2019.

¹⁴ Strona UNESCO, <https://en.unesco.org/news/global-citizenship-education-topics-and-learning-objectives>.

Rada Europy

Rada Europy swój mandat do podejmowania działań w zakresie partycypacji lokalnej wywodzi z Europejskiej Karty Samorządu Lokalnego – traktatu międzynarodowego, którego sygnatariuszami są państwa członkowskie organizacji. W 2017 roku Rada Europy opublikowała dokument Wytoczne w sprawie udziału społeczeństwa obywatelskiego w podejmowaniu decyzji politycznych¹⁵, w którym posługuje się kategorią „udziału w podejmowaniu decyzji politycznych”, którą definiuje szeroko – jako „aktywny udział osób fizycznych, organizacji pozarządowych oraz ogółu społeczeństwa obywatelskiego w procesach decyzyjnych władz publicznych”. Autorzy odróżniają jednocześnie obywatelski udział od „działalności politycznej w sensie bezpośredniego zaangażowania w partie polityczne oraz lobbingu, w sensie obrony interesów biznesowych”. Taka demarkacja wydaje się zrozumiała i spójna z ponadpolitycznym (ponadpartyjnym) modelem działania Rady Europy. Jednak praktyka działania organizacji pozarządowych pokazuje, że w tym obszarze istnieją obiektywne problemy. Sfera aktywności organizacji społecznych i pozarządowych podlega bowiem wpływom polityki i polityków w kilku wymiarach: finansowym (źródła finansowania aktywności), ideologicznym (zbieżność bądź konflikty aksjologiczne) oraz prawnym (organizacje pozarządowe korzystają z tych samych form prawnych, co organizacje o profilu politycznym). Wyróżnić można także projekty mające charakter edukacji partycypacyjnej związane z działalnością lub ideologią polityczną. Ich profil silnie zależy od narodowego bądź lokalnego uwarunkowania i często wynika z dłuższych procesów politycznych (np. partycypacyjne inicjatywy antysystemowe w Hiszpanii czy niemiecka Federalna Agencja ds. Edukacji Obywatelskiej, BPB).

RW 2008 roku Rada Europy opublikowała także dokument zatytułowany CLEAR – A self-assessment tool for citizen participation at the local level¹⁶. Zawiera on zestaw narzędzi socjologicznych przygotowany z intencją wykorzystania w ramach działań administracji publicznej państw członkowskich. Narzędzia które pomagają diagnozować warunki społeczno-ekonomiczne sprzyjające wysokiemu poziomowi zaangażowania obywateli w sprawy publiczne. Model obejmuje zarówno czynniki indywidualne (poziom edukacji, zatrudnienie, klasa społeczna, wiek, zasoby, umiejętności/wiedza), jak i zbiorowe (homogeniczność i zaufanie społeczne, obywatelskość) oraz administracyjno-prawne (formy prawne podejmowania działalności publicznej, infrastruktura obywatelska, dostęp do administracji i rola konsultacji społecznych). W tej optyce zwiększeniu partycypacji sprzyjają wszelkie polityki publiczne, które wzmacniają społeczno-ekonomiczne zasoby społeczności lokalnej.

Podsumowanie

Choć organizacje międzynarodowe wykazują pewne różnice w podejściu do partycypacji obywatelskiej, to widać tu również istotne podobieństwa. Po pierwsze, wszystkie reprezentują myślenie o zaangażowaniu obywatelskiego osadzone w (oświeceniowej) tradycji i filozofii praw człowieka i obywatela. W tym ujęciu uprawnienia obywatelskie są wyrazem prawa naturalnego, które przysługuje każdej jednostce

15 *Guidelines for civil participation in political decision making*, Rada Europy, 2017, adres: <https://rm.coe.int/090000168097e936>.

16 *CLEAR A self-assessment tool for citizen participation at the local level*, Memorandum Rady Europy, 2008, adres: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805d1979.

(obywatelowi). Ta perspektywa, choć powszechna i dająca szereg korzyści z punktu widzenia funkcjonowania systemu prawnego, ma jednak deficyty w postaci np. niedokładności narzędzi efektywnego analizowania i wpływania na procesy o charakterze grupowym, społecznym czy wspólnotowym. W związku z tym programy edukacyjne oparte na tych założeniach mają tendencję do koncentrowania się na kompetencjach jednostek, a nie np. sprawności instytucji, spójności mechanizmów współpracy czy podziale ról w ramach organizacji.

Po drugie, ze względu na międzynarodowe funkcjonowanie wymienionych organizacji, stosowane przez nie pojęcia – takie jak partycypacja czy zaangażowanie obywatelskie –definiowane są w sposób funkcjonalny i umożliwiający porównywanie między różnymi systemami. W związku z tym w prowadzonych przez te organizacje klasyfikacjach wyraźnie dominuje wykorzystywanie mierzalnych wskaźników. Chodzi przede wszystkim o indeksy oparte na wskaźnikach ilościowych (frekwencja wyborcza, procent osób biorących udział w formalnych konsultacjach społecznych) oraz rozwiązaniach prawnych (odnoszących się do obowiązujących regulacji, a nie np. ich faktycznego funkcjonowania).

Po trzecie, opisane instytucje międzynarodowe są silnie zróżnicowane pod względem „mocy” aktów prawnych i decyzji administracyjnych, poprzez które realizują swoje cele. Jednak nawet w przypadku Unii Europejskiej, czyli organizacji o bezdyskusyjnie dużej sprawczości tworzenia i egzekwowania regulacji, kwestie związane z partycypacją obywatelską nie odgrywają (poza programami z obszaru rolnictwa i rozwoju wsi oraz rybołówstwa) istotnej roli. W przypadku innych opisanych organizacji ich wpływ na praktykę państw członkowskich jest niewielki, a w niektórych przypadkach wręcz niedostrzegalny.

3

Działania zwiększające poziom zaangażowania publicznego na poziomie lokalnym w Europie: perspektywa modelowa

Poniżej przedstawiona została propozycja kategoryzacji i charakterystyki systemowych mechanizmów, w ramach których ma miejsce transmisja treści nastawionych na wzmocnienie potencjału partycypacyjnego. Jako że edukacja do partycypacji nie jest obecnie w przedmiotem szeroko zakrojonych działań publicznych (krajowych bądź europejskich), to nie ma podstaw do mówienia o modelach systemowej edukacji partycypacyjnej osób dorosłych sensu stricto, a sam termin traktować należy jako przybliżenie. W takiej sytuacji edukacja partycypacyjna odbywa się na ogół poza oficjalnymi kanałami publicznymi, a jej instytucjonalny wymiar jest mocno zróżnicowany. W praktyce wysiłki nakierowane na zmianę postaw, kompetencji czy umiejętności angażowania się w działania na rzecz lokalnej społeczności czy środowiska są często elementem innych, tematycznie określonych projektów i programów. Pogłębiony opis programów i projektów znajduje się w rozdziale 4.

Na użytek opracowania, na podstawie analizy programów i inicjatyw można (opisanych w następnej części opracowania) przedstawić można ogólną charakterystykę modeli, w ramach których realizowane są działania na rzecz zwiększania poziomu lokalnego zaangażowania publicznego.

| Model scentralizowany publiczny (rządowy lub samorządowy) | |
|--|---|
| Poziom działania | Państwo |
| Źródła i zasady finansowania | Budżet publiczny |
| Nadzór | Administracja publiczna (centralna lub samorządowa), parlamentarzyści |
| Główny beneficjent | Organizacje pozarządowe, obywatele |
| Przykład | Federalna Centrala Kształcenia Obywatelskiego (Niemcy); konsultacje społeczne w Wielkiej Brytanii; program Aktywni Obywatele, Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego i Norweskiego Mechanizmu Finansowego |

Komentarz

Podstawowy model, w którym instytucje rządu centralnego wspierają działania partycypacyjne, w tym związane z edukacją do partycypacji. Wykorzystywane są przede wszystkim mechanizmy: administracyjne (działania prowadzone w ramach polityk publicznych urzędów centralnych czy parlamentów) oraz grantowe (ogłaszanie konkursów, ustalenie zasad i celów, ewaluacja i monitoring). Odgrywa szczególną rolę w przypadku społecznych konsultacji prawnych. W tym modelu powodzenie działań zależy od woli politycznej instytucji władzy: przede wszystkim rządu i parlamentu. W wariantach międzynarodowym (tj. gdy środki pochodzą z budżetu publicznego obcego państwa) kontrola nad programem dzielona jest między państwo-fundatora i państwo-gospodarza. W krajach z niskim poziomem niezależności aparatu administracyjnego istnieje ryzyko wykorzystywania funduszy do celów niezgodnych z celami programu lub, w przypadku projektów transgranicznych, kontroli i nadzoru nad zarządzaniem programem.

| Model scentralizowany europejski | |
|----------------------------------|-----------------------------|
| Poziom działania | Unia Europejska |
| Źródła i zasady finansowania | Środki europejskie |
| Nadzór | Administracja unijna |
| Główny beneficjent | Organizacje pozarządowe |
| Przykład | Program Europe For Citizens |

Komentarz

Model analogiczny do publicznego, z tym że programowanie, wybór projektów, nadzór i kontrola oraz ewaluacja spoczywają na instytucjach europejskich. Powoduje to przeniesienie odpowiedzialności za merytoryczne i organizacyjne zasady programowania na poziom administracji europejskiej, co wpływa na preferowaną tematykę (ogólnoeuropejską) realizowanych działań i pozwala na nawiązywanie relacji i czerpanie doświadczeń spoza lokalnego i krajowego kontekstu.

| Model zdecentralizowany europejski | |
|---|--|
| Poziom działania | Unia Europejska |
| Źródła i zasady finansowania | Środki europejskie |
| Nadzór | Administracja unijna |
| Główny beneficjent | Lokalne samorzady, obywatele, przedsiębiorcy |
| Przykład | Mechanizm LEADER/ CLLD (Community Led Local Development) |

Komentarz

Dostępny na terenie wszystkich państw członkowskich, adresowany do grup lokalnych, oparty na wyższym niż standardowy poziomie autonomii i samoorganizacji. Udział w działaniach programu wymaga wyższego poziomu integracji lokalnych aktorów, co jest czasowo-, praco- i kosztochłonne. W związku z powyższym w dotychczasowej praktyce dominują działania nastawione na konkretne, mierzalne cele gospodarcze (gospodarka rolna, turystyka, MŚP), często z wiodącą rolą lokalnych przedsiębiorców, rybaków czy rolników. Działania z zakresu edukacji są często występującym elementem. Ten model stosowany jest rzadziej w ramach edukacji bezpośrednio przydatnej w partycypacji na poziomie lokalnym, a częściej przy okazji działań pobocznych względem celu głównego. Sam mechanizm daje jednak potencjał na większe wykorzystanie w projektach nakierowanych na edukowanie do partycypacji, w szczególności w związku z włączeniem możliwości używania CLLD w projektach finansowanych z Funduszu Społecznego UE.

| Model zdecentralizowany publiczny (pluralistyczny) | |
|---|--|
| Poziom działania | Wybrane kraje europejskie |
| Źródła i zasady finansowania | Budżet Publiczny |
| Nadzór | Administracyjny i polityczny |
| Główny beneficjent | Organizacje pozarządowe, obywatele wybranych krajów, wybrani liderzy |

| | |
|-----------------|---|
| Przykład | Niemieckie i amerykańskie fundacje polityczne |
|-----------------|---|

Komentarz

Model łączący cele wspierania rozwoju demokracji obywatelskiej z edukacją polityczną i polityką zagraniczną. Oparty jest na zdolności współdziałania władzy wykonawczej i legislacyjnej, z uwzględnieniem partii opozycyjnych wobec rządzącej większości. Nie jest przypadkiem, że funkcjonuje w Niemczech – kraju z relatywnie stabilnym systemem politycznym i partyjnym. Konstrukcja programu – to, że finansuje on działania poza krajem macierzystym – wyraźnie orientuje działania na cele międzynarodowe i polityczne.

| Model scentralizowany niepubliczny | |
|---|---|
| Poziom działania | Świat, wybrane kraje europejskie |
| Źródła i zasady finansowania | Środki fundatora, środki prywatnych darczyńców |
| Nadzór | Centrala organizacji |
| Główny beneficjent | Lokalne wspólnoty (np. parafie), organizacje pozarządowe, aktywiści |
| Przykład | Światowy Ruch Katolików na Rzecz Środowiska, działania prywatnych fundacji (np. Fundacji Forda, Google Foundation itp.) |

Komentarz

Model interesujący jako przykład globalnego działania o charakterze niepublicznym, które realizuje różne (zarówno progresywne, jak i tradycyjne) wizje społeczeństwa. Umożliwia on dużą elastyczność organizacyjną i ideową, tj. wykorzystywanie zasobów, narzędzi i rozwiązań prawnych za pośrednictwem powiązanych podmiotów (osoby fizyczne, organizacje pozarządowe, samorządy, parafie, Kościół katolicki, organizacje pozarządowe, organizacje międzynarodowe itp.). Jednocześnie efektywność działań osadzona jest w zaufaniu i spójności zewnętrznej wobec prowadzonych działań: np. wspólnocie religijnej lub ideowej, lokalnej sieci aktywistycznej itp. Zazwyczaj elementy edukacyjne związane są z konkretnym tematem (dotyczącym kwestii praw człowieka i obywatela, środowiska, działalności pomocowej). Obok zorientowania na zmianę społeczną projekty realizowane w ramach tego typu działalności często przyjmują perspektywę liderką, tj. pracy z wybranymi (wyróżniającymi się) przedstawicielami społeczności, którzy mają pełnić funkcję facylitatora zmiany.

4

Opis i analiza inicjatyw nastawionych na zwiększenie zaangażowania obywatelskiego

4.1. Typologia inicjatyw obywatelskich

W analizie przyjęto perspektywę konkretnych działań poddanych analizie i typologizacji oraz ze względu na charakterystykę jej głównych parametrów. Obok projektów społecznych, które stanowią podstawę materiału, opisane są także (rzadkie) przykłady programów o charakterze systemowym. Na potrzeby opracowania w tej części przedstawione zostaną trzy propozycje podziału projektów ze względu na wybrane cechy. Pełna baza rekordów wraz z przypisanymi im etykietami znajduje się w załączniku do dokumentu.

Projekty dążące do zwiększenia poziomu partycypacji można na użytek opracowania podzielić ze względu na poziom funkcjonowania (zasięg i strukturę organizacyjną) oraz rodzaj podejścia do działalności. Te dwie kategorie w znacznym stopniu ułatwiają nawigację pomiędzy projektami mającymi wiele punktów stykowych oraz grupują projekty zgodnie z najsilniej wyróżniającymi się cechami.

Dla przykładu – poziom funkcjonowania zazwyczaj koresponduje z poziomem finansowania oraz adresatami działalności (np. projekty funkcjonujące na poziomie europejskim rozliczane są ze środków UE i celują w społeczność międzynarodową). Podobna zależność widoczna jest w podziale ze względu na główne podejście (np. podejście alternatywne/antysystemowe z zasady może wykluczać niektóre typy finansowania).

Inicjatywy prezentowane są w podziale na podstawie:

- zasięgu terytorialnego, którego dotyczą (poziom europejski, krajowy i lokalny);
- przyjętego rozumienia celów edukacji do partycypacji zorientowanych na rozwój jednostek, współpracy grupowej lub zmiany alternatywnej lub antysystemowej;
- podziału ze względu na główny cel obejmujący wiedzę, postawy i/lub umiejętności.

4.2. Poziom funkcjonowania

Projekty europejskie

Inicjatywy będące przedmiotem badania podzielić można ze względu na skalę i terytorialny zasięg działalności. Poniżej omówione zostaną projekty podzielone na trzy kategorie: europejskie, krajowe i lokalne. Projekty funkcjonujące na poziomie europejskim w przytłaczającej większości finansowane są ze środków Unii Europejskiej z programu Europe for Citizens. Program ten, ze średnim rocznym budżetem

sięgającym 31 milionów euro, odpowiada za sfinansowanie ponad 2000 projektów dotyczących demokratycznego zaangażowania i aktywności obywatelskiej¹⁷. Częstą cechą charakteryzującą ten typ projektów jest ich międzynarodowy charakter, co oznacza, że dany problem (np. postrzeganie mniejszości etnicznych) adresują one jednocześnie w wielu różnych miejscach lub obszarach kulturowych. Wśród priorytetów na poziomie europejskim (zdefiniowanych w celach programu Efc) najczęściej występuje walka z eurosceptycyzmem oraz ze stygmatyzacją mniejszości (psychoseksualnych, etnicznych, wyznaniowych) oraz budowanie tożsamości europejskiej. W założeniach projektowych nacisk kładziony jest na wypracowanie umiejętności krytycznego myślenia poprzez międzykulturowy dialog oraz nawiązywanie osobistych relacji. Efektem końcowym projektów na poziomie europejskim jest zazwyczaj opracowanie rozwiązań danego problemu (w formie raportów, rekomendacji, sprawozdań) i prezentacja ich na spotkaniu z decydentami UE.

Przykłady:

Boosting Young Migrants' participation in European cities

Projekt ma na celu zebranie doświadczeń młodych imigrantów za pomocą badań terenowych, a następnie – poprzez cykl konferencji z lokalnymi władzami – wypracowanie rozwiązań wspierających zwiększenie ich obywatelskiej integracji. Projekt obejmuje także usieciwienie z ruchami podobnego typu działającymi na mniejszą skalę w kilkudziesięciu innych miejscowościach w Europie.

Szczegółowe cele obejmują:

- promowanie uczestnictwa młodych obywateli obcego pochodzenia w działaniach lokalnych;
- wzmocnienie postaw młodych Europejczyków obcego pochodzenia w przedstawianiu propozycji dotyczących polityk unijnych;
- promowanie włączania stowarzyszeń migrantów do sieci lokalnych;
- wzmocnienie wymiany doświadczeń i dobrych praktyk pomiędzy trzema miastami europejskimi (Mediolan, Lizbona, Barcelona);

Organizator: ICEI – Istituto Cooperazione Economica Internazionale

Kraj: Włochy, Hiszpania, Portugalia

Okres: 2015–teraz

Link: <https://icei.it/progetti/by-me-boosting-young-migrants-participation-in-european-cities/?lang=en>

¹⁷ Komisja Europejska, 2021, Europe for Citizens, adres: https://commission.europa.eu/about-european-commission/departments-and-executive-agencies/justice-and-consumers/justice-and-consumers-funding-tenders/funding-programmes/previous-programmes-2014-2020/europe-citizens-efc_en.

Our Voices: participating and thinking Europe from the margins

Projekt ma na celu zwiększenie udziału osób wykluczonych finansowo w procesach politykotwórczych oraz zwiększenie świadomości (na poziomie unijnym) problemów osób wykluczonych. Projekt obejmował 25 spotkań w formie warsztatów, w których udział wzięło ponad 100 aktywistów z 3 krajów. Projekt zakładał aktywizację lokalnych działaczy do partycypacji lokalnej z wykorzystaniem koncepcji i narzędzi wynikających z prawa europejskiego, ze szczególnym uwzględnieniem filaru praw obywatelskich i społecznych. Efektem programu były także rekomendacje dotyczące aktywizacji lokalnej osób wykluczonych przekazane do wiadomości Komisji Europejskiej.

Organizator: Movimiento ATD Cuarto Mundo España

Kraj: Irlandia, Polska, Hiszpania

Okres: 2017

Link: <https://www.slideshare.net/cuartomundo/our-voices-final-report>

Our Voices: participating and thinking Europe from the margins

Ciekawym, wymykającym się podstawowym kategoryzacji przykładem działającego na terenie całej Europy programu na rzecz partycypacji lokalnej w wymiarze ekologicznym jest Światowy Ruch Katolików na Rzecz Środowiska. Aktywność organizacji wykracza poza obszar oficjalnego życia publicznego i z tego względu należy uznać jej działania na rzecz zaangażowania w życie bliskiej wspólnoty podobne zakresowo i pod względem celu, ale nie tożsame z zaangażowaniem obywatelskim sensu stricto.

ŚRKnRŚ powstał w czerwcu 2015 roku i zrzesza ponad 900 organizacji katolickich na świecie. Misją organizacji jest aktywne przekształcanie lokalnej wspólnoty i środowiska w duchu troski o środowisko, inspirowane encykliką papieża Franciszka Laudato Si. Działalność Ruchu nie jest wprost nakierowana na uczestnictwo w demokratycznym życiu publicznym, ale jej cele i metody w jednoznaczny sposób odnoszą się do istotnych zagadnień mających wpływ na funkcjonowanie wspólnot lokalnych.

Polska wersja oficjalnej strony internetowej Ruchu pozwala na zdalną rekrutację, komunikację i odbycie kursu. Równocześnie w krajach odbywają się lokalne wydarzenia integrujące uczestników ruchu.

Podstawowym adresatem działań ŚRKnRS są parafie, przy czym zgłaszać się mogą osoby, które chcą zostać animatorami ruchu – otrzymują one dostęp do są materiałów edukacyjnych, szkoleń i wspólnych wyjazdów. Aktywistom oferowany jest kończący się wydaniem certyfikatu kurs. W 2021 roku miał on charakter zdalny i obejmował: cotygodniową lekturę, filmy edukacyjne, udział w czterech seminariach internetowych, odrabianie zadań domowych, pisanie krótkich prac i udział w internetowych grupach dyskusyjnych. Działania w ramach flagowego dla organizacji programu Zielone Parafie obejmują m.in.¹⁸:

- przeprowadzenie audytu energetycznego parafii z pomocą eksperta z zewnątrz, optymalizację energetyczną, inwestycje w odnawialne źródła energii / panele słoneczne;
- warsztaty Laudato si dla ministrantów i innych zaangażowanych osób;
- akcję informacyjną na temat emisji zanieczyszczeń, zachęcanie wierzni do wspólnych przejazdów sąsiedzkich do kościoła, wybierania komunikacji miejskiej lub przesiadania się na rower, zamieszczenie informacji przypominających o konieczności oszczędzania wody, wyłączenia światła etc.;
- umieszczenie pojemników do sortowania śmieci oraz na odpady specjalne, takie jak baterie itp., instalację zbiornika na deszczówkę, zamontowanie stojaka na rowery.

Działania organizacji dobrze obrazują formę niepublicznej aktywności wykraczającej poza standardowy model rozumienia społeczeństwa obywatelskiego. Co istotne, akcja ma charakter scentralizowany: nadzór nad działaniami sprawuje bezpośrednio Watykan, a nie lokalne episkopaty.

Organizator: Światowy Ruch Katolików na Rzecz Środowiska

Kraj: Watykan, większość krajów z wysokim odsetkiem katolików

Okres: 2015–obecnie

Link: <https://katolicydlasrodowiska.pl/o-nas/>

Rozwój lokalny kierowany przez społeczność (CLLD) w Unii Europejskiej

To instrument polityki terytorialnej wprowadzony przez Komisję Europejską w perspektywie finansowej 2014–2020 bazujący na wykorzystywanym doświadczeniach podejścia LEADER w latach 2007–2013 w ramach Wspólnej Polityki Rolnej (WPR) i Wspólnej Polityki Rybołówstwa (WPRyby). Na terenie wszystkich krajów UE funkcjonuje obecnie ok. 3000 lokalnych grup tego typu. Wyrazem „propartycypacyjnego zwrotu” w politykach UE jest zmiana roli programu CLLD (Zadrozniak 2016). Do 2013 roku Leader/CLLD stosowany był w projektach z zakresu rolnictwa i rozwoju wsi oraz rybołówstwa, a od 2014 roku dostępny jest także w ramach programów ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego. Ze względów historycznych większość aktywnych grup pochodzi z terenów wiejskich i przybrzeżnych, a także koncentruje się na tematyce rolniczej. W Polsce wdrażanie programu przyjęło formę możliwości powołania Lokalnych Grup Działania (LGD). Podejście CLLD wyróżnia:

18 Strona Ruchu, adres <https://katolicydlasrodowiska.pl/projekty/zielone-parafie/>.

- lokalny (poniżej regionalnego) poziom obowiązywania;
- centralna rola lokalnych grup działania skupiających: przedstawicieli władz publicznych, partnerów społecznych, przedsiębiorców i mieszkańców;
- funkcjonowanie w ramach lokalnych strategii rozwoju;
- uwzględnieniem lokalnych potrzeb i możliwości, nastawienie na usieciowienie i budowanie umiejętności współpracy horyzontalnej;
- nacisk na wymóg działania w ramach kultury partycypacji i zaangażowania lokalnej społeczności.

W ramach powoływanych grup roboczych uczestnicy m.in. tworzą, dyskutują i przyjmują strategie i plany działania, współpracują w ramach partnerstwa publiczno-prywatnego, wymieniają się wiedzą i doświadczeniami oraz osiągnięciami. Dla uczestników programu funkcjonuje portal¹⁹, który prowadzony jest w ramach działań Komisji i oferuje wiele funkcji koniecznych i przydatnych przy tworzeniu grup lokalnych. Są wśród nich m.in.:

- baza istniejących grup wraz z opisem i kontaktem;
- baza przewodników i dokumentów pomocnych w prowadzeniu grupy (w tym ewaluacyjnych);
- system szukania partnerów do działań wśród innych grup;
- narzędzia wypracowane (np. do modelowania wpływu) w ramach prac innych grup;
- baza materiałów edukacyjnych.

Jak wspomniano, działania lokalnych grup w ramach CLLD w zdecydowanej większości koncentrują się na zagadnieniach związanych z działalnością gospodarczą: rolniczą, turystyczną, aktywizacją osób bezrobotnych itp. Równocześnie jednak zasady programu nie ograniczają wykorzystywania jego mechanizmów do działania na rzecz partycypacji w lokalnym życiu publicznym, a wiele projektów istotnie realizuje te funkcje przy okazji działań zorientowanych na konkretne cele (np. ekologiczne, związane ze spójnością społeczną czy innowacyjnością).

System finansowania działań na rzecz demokracji za granicą przez fundacje partyjne (Niemcy).

Mechanizmem wspierającym działania na rzecz zaangażowania obywatelskiego, realizowanym z poziomu krajowego, a jednocześnie wyjątkowym w skali europejskiej (a nawet globalnej) jest także niemiecki model fundacji politycznych. Ukształtowany po 1961 roku (po powołaniu Federalnego Ministerstwa ds. Współpracy Ekonomicznej i Rozwoju) w swoim wymiarze międzynarodowym opiera się na publicznym finansowaniu działań politycznych organizacji (powiązanych z partiami politycznymi w parlamencie) w zakresie promowania wartości demokratycznych i zaangażowanego obywatelstwa.

W sensie operacyjnym środki z budżetu państwa są nadzorowane i kontrolowane przez organ ministerialny, jednak wybór metod i konkretnych projektów pozostaje w gestii samych fundacji. Na uwagę zasługuje specyficzny model dwuwładzy, tj. połączenie nadzoru partyjno-politycznego oraz administracyjnego (na szczeblu

¹⁹ Strona programu prowadzona przez europejską sieć na rzecz rozwoju obszarów wiejskich, adres: https://enrd.ec.europa.eu/leader-clld_en.

federalnym). Środki do dyspozycji na cele działania fundacji politycznych poza granicami Niemiec otrzymują partie w momencie uzyskania mandatów w drugich i kolejnych wyborach do Bundestagu. W 2021 roku były to: Friedrich Ebert Stiftung, Heinrich Böll Stiftung, Konrad Adenauer Stiftung, Friedrich Naumann Stiftung, Hanns Seidel Stiftung, Rosa Luxemburg Stiftung, Desiderius-Erasmus Stiftung.

Nieformalnym celem działania fundacji jest budowanie kontaktów i relacji między mającymi podobne poglądy politykami z różnych krajów a partiami niemieckiego parlamentu. Z tego powodu m.in. projekty wspierające działania lokalne (jak Sieć Miast Progresywnych działająca w Polsce w ramach projektu Fundacji Eberta) łączą się z budowaniem sieci kontaktów i współpracy w ramach międzynarodowych sojuszy politycznych (m.in. w powiązaniu z partiami w Parlamencie Europejskim).

Analogiczne działania prowadzą także inne kraje, spośród których wymienić należy przede wszystkim Stany Zjednoczone Ameryki. Obok działań prowadzonych w ramach działalności rządowej (National Endowment for Democracy), obie największe partie dysponują środkami na realizację działań na rzecz demokracji (w tym demokracji lokalnej) za pośrednictwem podmiotów takich jak National Democratic Institute (Partia Demokratyczna) czy International Republican Institute (partia Republikańska).

Projekty krajowe

Kolejnym poziomem, poprzez który można klasyfikować działania na rzecz zwiększenia potencjału do zaangażowania, są programy i działania podejmowane w skali ogólnopaństwowej. Projekty realizowane na poziomie krajowym zazwyczaj finansowane są poprzez środki z budżetu centralnego, bądź, rzadziej, ze środków prywatnych fundacji przyznających granty na działania społeczne (np. Robert Bosch Stiftung, Bertelsmann Stiftung czy Mercator Stiftung). Celują one zazwyczaj w duże grupy adresatów, co jest możliwe dzięki zastosowaniu działań online, takich jak np. platformy crowdsourcingowe ułatwiające współdziałanie w ramach budżetów partycypacyjnych. Wśród analizowanych projektów najczęściej występującą kategorią kompetencji jest ta dotycząca zbiorowego podejmowania decyzji, szczególnie w zakresie nowych inwestycji bądź zmian w legislacji. Zazwyczaj są to projekty systemowe, nastawione na ciągłą, cykliczną działalność.

Przykłady:

Better Reykjavík

Wielofunkcyjna platforma do zgłaszania i realizacji projektów budżetu partycypacyjnego. Zaadaptowana przez władze stolicy Islandii w ramach zorganizowanej akcji społecznej. W pierwszym roku aktywność podjęło 70 tys. z populacji liczącej 120 tys. osób. 30 tys. zarejestrowanych użytkowników zgłosiło ok. 10 tys. pomysłów i wyraziło 21 tys. argumentów w dyskusjach.

W ramach projektu obywatele mają dostęp do zestawu narzędzi otwartego oprogramowania, które oferują m.in.:

- internetową platformę Your Priorities Online, która pozwala na wspólne tworzenie pomysłów i poddawanie ich dyskusji na pomiędzy instytucjami publicznymi, pozarządowymi i obywatelami;
- narzędzia do bezpiecznego i anonimowego głosowania online;
- bazę programów opartych na sztucznej inteligencji wspomagających prace organizacyjne i pozyskiwanie informacji;
- platformę do grywalizacji procesów decyzyjnych;
- narzędzia do analityki treści informacyjnych;
- generatory kluczy uwierzytelniających aktywność wyborczą/decyzyjną.

Po początkowym sukcesie w kraju pochodzenia projekt został zaadaptowany w 25 krajach, m.in. w USA, Szkocji, na Malcie, w Chorwacji. Z platformy w ciągu jej działania skorzystało ponad 2 mln osób.

Organizator: Citizens Foundation Iceland

Kraj: Islandia

Okres: 2010–teraz

Link: https://www.citizens.is/portfolio_page/better_reykjavik/

Innovation in Democracy Programme

Ogólnokrajowe Zgromadzenie (Assembly) Obywatelskie realizowane jako metoda włączania obywateli w procesy decyzyjne (z władzami rządowymi i samorządowymi) jest – obok konkretnego projektu – nastawione na edukację obywateli w zakresie partycypacji obywatelskiej i zachęcenie do większego włączenia w działania publicznego. W trakcie zgromadzeń uczestnicy reprezentujący społeczności lokalne z trzech wspólnot lokalnych w Anglii otrzymywali wiedzę i czas do deliberacji, negocjacji i przygotowania ostatecznych rekomendacji.

Szczegółowe cele programu obejmowały: zwiększenie poziomu wpływu społeczności lokalnych na decyzje mające wpływ na ich codzienne życie; zachęcanie do nowych relacji i budowę zaufania między obywatelami a władzami lokalnymi; wzmocnienie lokalnego społeczeństwa obywatelskiego poprzez zachęcanie do udziału w lokalnych instytucjach.

Osoby prowadzące zgromadzenia były przeszkolone przez organizatorów zgodnie z wypracowaną w trakcie wcześniejszych projektów tego typu metodologią. Zasady prowadzenia wydarzeń przez facylitatorów kładą nacisk na inkluzywność, otwartość, skupienie się na relacjach i procesie, odwoływanie się do osobistych doświadczeń, tudzież podkreślanie, że stosowane metody były sprawdzone oraz że uzyskane rezultaty będą uwzględniane w ramach prac administracji publicznej i samorządowej.

Dodatkowo wydarzenia transmitowane były w czasie rzeczywistym, a widzowie mieli także dostęp do materiałów merytorycznych, które otrzymali uczestnicy zgromadzenia. Spotkania fizyczne uzupełniały narzędzia internetowe, które pozwalały na dzielenie się efektami pracy z nieograniczonym gronem odbiorców. Ustalenia końcowe zostały (według organizatorów) uwzględnione w realizacji polityk publicznych na szczeblu rządowym.

Organizator: rząd (2 ministerstwa: Department for Digital, Culture, Media and Sport, The Ministry of Housing, Communities, and Local Government) przy udziale organizacji pozarządowych: Involve, Democratic Society, my-Society i RSA.

Kraj: Wielka Brytania

Okres: 2019–2020

Link: <https://www.demsoc.org/projects/innovation-in-democracy-programme>

Federalna Centrala Kształcenia Obywatelskiego (Republika Federalna Niemiec)

Szczególnym przykładem działań w zakresie wspierania partycypacji lokalnej o wymiarze ogólnokrajowym jest działalność wyspecjalizowanych instytucji publicznych. W przypadku Republiki Federalnej Niemiec podmioty podlegają rządowi centralnemu, a pośrednio także parlamentowi. W związku z interesującym modelem działania systemu niemieckiego warto omówić jego założenia.

Bundeszentrale für politische Bildung (BPB) to instytucja powołana do życia w 1952 roku w celu budowy społeczeństwa obywatelskiego po upadku III Rzeszy oraz (co równie ważne) w przeciwwadze dla lewicowych koncepcji wspieranych w kraju z inspiracji Związku Radzieckiego i jego krajów satelickich (przede wszystkim NRD). Zadania organizacji zmieniono w 1997 roku – obecnie obejmują działania skierowane do młodzieży i dorosłych w celu wzmacniania „świadomości obywatelskiej w duchu demokracji i politycznej partycypacji”. W 2019 roku budżet BPB wynosił ponad 65 mln euro²⁰. Spośród tych środków 23% przeznaczono na bezpośrednie wsparcie dla działalności organizacji społecznych (w tym pozarządowych). W ramach wspieranych finansowo przez centralę projektów organizowane są imprezy, przygotowywane publikacje, materiały audiowizualne i internetowe. Ze względu na rodowód, łączący instytucję ze sferą oficjalnej polityki informacyjnej, kulturalnej i tożsamościotwórczej RFN, działalność BPB koncentruje się na zagadnieniach związanych z wytwarzaniem i popularyzowaniem informacji i wiedzy dotyczących obszaru szerokokorozumianej polityki. Formy imprez mają przede wszystkim charakter wydarzeń kulturalnych i edukacyjnych. Według oficjalnej komunikacji Centrali zajmuje się ona m.in. organizacją seminariów i warsztatów, kongresów, festiwali i targów, przygotowuje także wystawy, podróże studyjne czy konkursy, pokazy filmowe, imprezy kulturalne oraz programy dokształcające dla dziennikarzy.

²⁰ Dane ze strony instytucji: <https://www.bundeshaushalt.de/#/2019/soll/ausgaben/einzelplan/0635.html>, dostęp 30 V 2021.

Formalnie Centrala podlega nadzorowi ministerstwa odpowiedzialnego za sprawy wewnętrzne. Model niemiecki zakłada więc podporządkowanie aktywności związanej z wspieraniem wiedzy i kompetencji partycypacyjnych aktualnej władzy. Można jednak wskazać dwa mechanizmy, które pomimo tej zależności mają gwarantować różnorodność światopoglądową. Pierwszą jest kontrola działalności Centrali pod kątem neutralności politycznej realizowanych działań, którą sprawuje Bundestag w ramach liczącej 22 członków ponadpartyjnej grupy deputowanych. Drugi element mający gwarantować pewien stopień niezależności od decyzji aktualnie rządzącej większości związany jest ze zdecentralizowanym modelem władzy w Niemczech. Analogiczne instytucje funkcjonują w każdym z landów i podlegają władzom krajów federalnych, co przy historycznie stabilnym i wielopartyjnym charakterze niemieckiego ustroju politycznego prowadzi do sytuacji, w której działalność Centrali ma reprezentować spektrum ideowe ruchów i organizacji mających reprezentację zarówno w parlamentach krajów federalnych, jak i na szczeblu ogólnokrajowym.

Projekty lokalne

Projekty lokalne zgromadzone w bazie Participedia wyróżnia bogata tematyka. Lista obejmuje zorientowane na osiągnięcie celu (np. w przyjęcia warunków ważnych inwestycji, istotnych zmian prawnych, dostępu do dóbr wspólnych itp.) działania nastawione na współpracę grupową, wymianę wiedzy pomiędzy mieszkańcami a lokalnymi władzami czy rozwój kompetencji indywidualnych potrzebnych do wykorzystywania dostępnych prawnie narzędzi oddziaływania na władzę samorządową. Z racji lokalnego charakteru najczęstszym sposobem komunikacji są spotkania w małych grupach lub komunikacja z władzami za pośrednictwem mediów lokalnych lub cyfrowych kanałów społecznościowych.

Przykłady:

San Casciano Val di Pesa Community Mobility Network

Proces konsultacyjny w formie trzech faz warsztatów mających umożliwić mieszkańcom tokańskiego miasta dotkniętego wykluczeniem komunikacyjnym wspólne zaprojektowanie kształtu sieci transportu miejskiego ze szczególnym uwzględnieniem potrzeb osób starszych, z niepełnosprawnościami i młodzieży. Projekt zrealizowany został w latach 2015–2016 i był finansowany ze środków publicznych (samorządowych), w konsultacjach wzięło bezpośredni udział ok. 500 mieszkańców.

Organizator: Rada Gminy San Casciano

Kraj: Włochy

Okres trwania: 2015–2016

Link: <https://participedia.net/case/5283>

Participatory Environmental Action for the Protection and Enhancement of Rio Este

Projekt samorządowy mający na celu zaktywizowanie mieszkańców oraz ich edukację w zakresie zagrożeń ekologicznych. Działania skupione były wokół rzeki, która jednoczy mieszkańców różnych dzielnic i okolic portugalskiej Bragi. W ramach projektu lokalni mieszkańcy prowadzili obserwację stanu rzeki i prace ziemne, a także brali udział w wydarzeniach kulturalnych oraz obradach lokalnego samorządu w celu poprawy świadomości potrzeby ochrony lokalnego środowiska.

Organizator: Samorząd miasta Braga

Kraj: Portugalia

Okres trwania: 2015–obecnie

Link: www.cm-braga.pt/en/0101/participar/voluntariado/projeto-rios

4.3. Typ podejścia do koncepcji partycypacji

To, na co pozwala zwrócić uwagę podział ze względu na podejście, to różnorodność metod i form działań służących realizacji założonych celów. W badanych inicjatywach widoczne są trzy dominujące perspektywy: indywidualna, grupowa (wspólnotowa) i alternatywna (kontrsystemowa).

Projekty mające na celu zwiększenie poziomu partycypacji wśród wybranych grup społecznych przeważnie nacelowane są na inkluzję społeczną. Zakładają one, że źródło problemów leży w braku odpowiedniej wiedzy i postawach obywateli. Te projekty można określić mianem „reformatorskich”, jako że są one często promowane przez instytucje unijne, międzynarodowe czy progresywne fundacje. Odmianą tego podejścia są projekty, które skupiają się na wzmocnieniu, a czasem wykreowaniu, lokalnych liderów społeczności, którzy mieliby mobilizować grupy wykluczane lub nierówno traktowane (oprócz mniejszości (już osiadłych), to dotyczy także uchodźców i migrantów oraz kobiet). Akcentowany jest wymiar jednostkowy, zaś pomniejszany – kontekst instytucjonalny i znaczenia integracji społeczności.

Podejście indywidualne

Podejście indywidualne rozumiane jest jako programy i działania stawiające sobie cel rozwijanie zasobów (wiedzy, postaw, kompetencji, umiejętności) jednostek będących ich uczestnikami bądź beneficjentami. Projekty indywidualne nastawione na zwiększenie umiejętności jednostki, zmianę jej nastawienia czy zwiększenie wiedzy na dany temat zazwyczaj mają formę warsztatów, rzadziej debat czy seminariów. Ze względu na indywidualizację oferowanych odbiorcom treści, która umożliwia m.in. przygotowanie materiałów dydaktycznych, testów wiedzy czy certyfikatów końcowych, taka formuła w większym stopniu niż pozostałe typy podejść przypomina tradycyjnie rozumiane działania edukacyjne.

Przykłady:

„Community organizing, tool for Roma civic engagement”

W projekcie wzięło udział 30 młodych aktywistów i wolontariuszy pracujących ze społecznościami romskimi. W ramach szkolenia uczestnicy mieli nabyć umiejętności niezbędne do organizowania społeczności (community organizing). W ramach treningu aktywiści nauczyli się, jak współpracować z mediami, budować relacje, planować i podejmować działania, rekrutować wolontariuszy i przeprowadzać kampanie. Szkolenie było częścią większego projektu skupionego na wzmocnieniu aktywności obywatelskiej i demokratycznego udziału we władzy społeczności romskich.

Założenie stojące za projektem to przekonanie, że zmiana społeczna za pośrednictwem jest przez lokalnych liderów (liderów opinii, osoby pełniące ważne role we wspólnocie, przedstawiciele administracji odpowiedzialni za konkretną grupę lub obszar etc.). Projekt był finansowany ze środków UE „Europe for Citizens”. W wyniku projektu stworzono: zalecenia dla decydentów i podmiotów społeczeństwa obywatelskiego, interaktywną platformę internetową zawierającą spis działań obywatelskich i możliwości wolontariatu, a także edukacyjne narzędzia szkoleniowe dla CSO.

Projekt zrealizowany przez: Roma Youth Centre

Kraj: Północna Macedonia

Okres trwania: 2015–2016

Link: <https://www.salto-youth.net/tools/european-training-calendar/training/community-organizing-tool-for-roma-civic-engagement.5653/>

Building the capacities of civil society organizations’ activists through education, research, media and field work activities in Croatia

Szereg działań skoncentrowanych na usieciowieniu oraz kształceniu działaczy organizacji broniących praw pracowniczych, ze szczególnym naciskiem na zastosowanie umiejętności komunikacyjnych i organizacyjnych. Projekt zakładał organizację warsztatów poświęconych umiejętnościom potrzebnym w skutecznej samoorganizacji i obronie praw pracowniczych (w zakładach pracy) w Chorwacji, w tym sensie rozwijał umiejętności indywidualne wśród adresatów, którzy na co dzień działają w modelu zbiorowym.

Działania wpisują się w pomysły na odnowienie ruchu pracowniczego nie poprzez organizacje związkowe, ale przez organizacje pozarządowe w duchu obrony praw obywatelskich i równości społecznej. Część spotkań była poświęcona sytuacji pracowniczej i prawom kobiet w zakładach pracy. W wydarzeniach przeszkolono 160 działaczy związkowych z różnych części Chorwacji. Rezultat projektu dodatkowo obejmował m.in. 6 materiałów wideo oraz powstanie strony internetowej z bazą wiedzy i informacji.

Organizator: Baza za radničku inicijativu i demokratizaciju (OWID)

Kraj: Chorwacja

Okres: 2015

Link: <https://udrugabrid.hr/>

Podejście grupowe (wspólnotowe)

Projekty z tej grupy nastawione są na współpracę pomiędzy różnymi organizacjami lub na współpracę grupową w ramach istniejących instytucji. Jest to najsilniej promowane podejście wśród inicjatyw obywatelskich. W przypadku inicjatyw w tym nurcie, nastawionych na rozwiązanie problemów istniejących wewnątrz danej wspólnoty lub grupy, projekty często przybierają formę działań ukierunkowanych na tworzenie tożsamości, artykułowanie i komunikację interesów lokalnych czy sposoby debatowania i negocjowania z innymi aktorami społecznymi. W przypadku działań zorientowanych na osiągnięcie konkretnych celów w życiu społecznym i politycznym (np. poprzez procedury demokracji lokalnej) projekty takie często przybierają formę zgromadzenia obywatelskiego, w trakcie którego władze miejskie pozwalają lokalnym grupom wpłynąć na działanie instytucji publicznych. Programy nastawione na współpracę pomiędzy różnymi grupami zorientowane są na usieciowienie praktyków i organizacji zajmujących się partycypacją obywatelską. W tego rodzaju projektach współcześnie ważną rolę odgrywają technologie cyfrowe.

Przykłady:

Decidim.Barcelona

Platforma cyfrowa umożliwiająca partycypację na poziomie samorządu lokalnego, adresowana do mieszkańców Barcelony. System pozwala na projektowanie typu i częstotliwości interakcji (spotkania indywidualne, grupowe, zgromadzenia i protesty, wideo-rozmowy online, konsultacje dokumentów i wymianę komentarzy oraz badanie opinii, podejmowanie decyzji czy głosowanie. Platforma posiada komponenty informacyjno-edukacyjne, a także wsparcie w postaci pracowników serwisu oraz społeczności online. Do 2019 roku z platformy korzystało ponad 30 tys. mieszkańców miasta.

Platforma powstała na użytek programu w Barcelonie i została rozbudowana w wariantcie dostępnym dla innych podmiotów. Oferuje następujące funkcjonalności obsługujące m.in.:

- procesy partycypacyjne;
- walne zebrania, posiedzenia organów;
- konsultacje społeczne;
- nowe inicjatywy;
- głosowania.

Twórcy platformy podkreślali wielokrotnie, że oferowane narzędzia są bezpłatne, bezpieczne (teleinformatycznie) oraz transparentne (pod względem możliwości przesłania obiegu informacji). Obecnie platforma jest dostępna i rozwijana dla podmiotów publicznych, samorządowych, organizacji społecznych oraz firm za darmo, w modelu wolnego oprogramowania z udostępnieniem kodu źródłowego (open source). Platformy Decidim używają m.in. Komisja Europejska, miasta Nowy Jork, Meksyk czy Helsinki.

Organizator: Barcelona (miasto)

Kraj: Hiszpania

Okres: 2015–teraz

Link: <https://www.decidim.barcelona/?locale=es>, <https://decidim.org>

Citizens' Assembly on Social Care

Zgromadzenie mieszkańców mające na celu wspólne opracowanie najlepszych sposobów zorganizowania opieki społecznej w Birmingham (Anglia). W pracach uczestniczyło 47 mieszkańców losowo wybranych spośród próby reprezentatywnej dla lokalnej społeczności obywateli, którzy brali udział w stacjonarnych warsztatach oraz dyskusjach. Efektem były rekomendacje, z których korzystało ministerstwo odpowiedzialne za pomoc społeczną przy projektowaniu reform finansowania systemu.

Formuła panelu obywatelskiego, którą zastosowano w ramach projektu, oparta była na trzyetapowym procesie obejmującym: zdobywanie wiedzy specjalistycznej, obradowanie i podejmowanie decyzji. Sesje prowadzone były w dni wolne od pracy w 6–7 osobowych grupach, które brały udział w dyskusjach z ekspertami z zakresu polityki społecznej, których dotyczył projekt. Efektem prac był zawierający 33 rekomendacje raport – jego wnioski znalazły się w raporcie przedstawionym wspólnie przez komisję ds. Mieszkalnictwa, Wspólnot i Samorządu Lokalnego, Zdrowia i Opieki Społecznej brytyjskiego parlamentu.

Według organizatorów projektu wypracowany w projekcie model będzie wykorzystywany w przyszłości w planowaniu zmian w politykach publicznych w ramach ponadpartyjnej współpracy parlamentarnej. Problem z oceną faktycznego wpływu jest związany z faktem, że organizator, aby móc realizować swoje plany w przyszłości, musi liczyć na dalsze zaufanie parlamentarzystów, co każe podać w wątpliwość samą możliwość krytyki władz np. za ignorowanie wypracowanych rekomendacji, a więc de facto – głosów obywateli.

Organizator: Involve na zamówienie Parlamentu Wlk. Brytanii

Kraj: Wielka Brytania

Okres: 2018

Link: <http://www.involve.org.uk/our-work/our-projects/practice/how-can-we-find-sustainable-solution-funding-adult-social-care>

Citizens' Jury on Referendum Options in Korsholm

Jury obywatelskie (panel obywatelski) dotyczące fuzji dwóch miast (Vaasa oraz Korsholm) przed referendum na ten temat. Wyniki obrad losowo wybranych przedstawicieli obu miast zostały przekazane wszystkim obywatelom w formie stanowiska końcowego panelu obywatelskiego (citizens' jury). Po dostarczeniu (drogą elektroniczną oraz pocztową) materiałów poziom dotarcia oraz zmiany wiedzy, świadomości i postaw obywateli był monitorowany, a wnioski miały służyć tworzeniu procesów włączających społeczność lokalne w podejmowanie decyzji dotyczących dobra wspólnego. Po raz pierwszy w Europie, jak twierdzą organizatorzy, na dużą skalę i w sprawie dzielącej społeczność dwóch miast użyto procesu Citizens Initiative Review służącego do wspólnotowego debatowania i wypracowania stanowiska w sprawie, które następnie stało się przedmiotem referendum. Proces składał się z 5 elementów: rekrutacji od kilkunastu do kilkudziesięciu uczestników z dużej próby obywateli; szkolenia z metody czterodniowych obrad; przedstawienia sprawy i wysłuchanie (aspekty merytoryczne i formalne) ekspertów przez obywateli-uczestników; efektem prac jest przygotowane wspólnie, uzgodnione i podpisane stanowisko wyrażające argumenty za i przeciw, które dystrybuowane jest wśród jak najszerszego grona mieszkańców obu miast.

Organizator: PALO

Kraj: Finlandia

Okres trwania: 2017–2021

Link: <https://ecpr.eu/Events/Event/PaperDetails/45621>

Podejście alternatywne

Niektóre poddane analizie działania wyraźnie wyróżniały się na tle innych inicjatyw pod względem deklarowanych celów społeczno-politycznych. Jako że projekty tej kategorii wykraczają poza standardowe metody funkcjonowania współczesnych społeczeństw obywatelskich (opartych na demokracji reprezentatywnej czy prymacie własności prywatnej), można je określić jako alternatywne czy antysystemowe. Na ogół działania alternatywne mają charakter partykularny i oddolny, a ich autorzy i zwolennicy nie posiadają kontroli nad instytucjami dystrybuującymi władzę, kapitał czy prestiż w środowisku lokalnym. Często tego typu inicjatywy mają wyraźną ideologiczną (na ogół lewicową bądź libertariańską) orientację, a działania w ich ramach obok komponentu transmisji wiedzy czy umiejętności zawierają także elementy (bądź są wręcz podporządkowane) celom edukacji politycznej. Inicjatywy o charakterze alternatywnym mogą mieć formę współdziałania w spontanicznych happeningach i protestach lub być wspólnotami aktywnie wyłączającymi się z uczestniczenia w zglobalizowanej gospodarce kapitalistycznej. Projekty antysystemowe są stosunkowo rzadziej finansowane ze środków krajowych czy europejskich (przynajmniej dopóki stojące za nimi założenia pozostają nieuwzględnione przez dominujące instytucje władzy). Podejście to jest także najtrudniejsze do znalezienia w ramach zagregowanych i zestandaryzowanych baz projektów i inicjatyw lokalnych. Z tego samego powodu często nie są udostępniane pogłębione opisy czy informacje o efektach lub metodach ewaluacji, co utrudnia ich systematyzację i kategoryzację. Niezależnie od konkretnej aplikacji, projekty alternatywne spotykają się z trudnościami ze skalowalnością danego modelu działania, co tłumaczyć można koniecznością istnienia społecznej akceptacji dla działań wykraczających poza standardowe aktywności na rzecz lokalnej wspólnoty.

Przykłady:

Marinaleda (miejscowość)

Miejscowość Marinaleda w hiszpańskiej prowincji Andaluzja od pierwszych wyborów po upadku reżimu Generała Franco w 1979 roku rządzona jest przez lewicową listę (kierowaną początkowo przez Juana Manuela Sáncheza Gordillo, który określa się jako utopijny komunista, polityk i aktywista związkowy). Na początku tego okresu przekształcono liczącą prawie 3 tys. mieszkańców gminę we wspólnotę inspirowaną koncepcją falanstra, rządzoną w sposób demokratyczny, partycypacyjny i oparty na wspólnej własności oraz dzieleniu zysku z lokalnej działalności gospodarczej po równo wszystkim mieszkańcom (ok. 250 euro miesięcznie) w formie wynagrodzenia za pracę w niewielkim wymiarze (5 dni każdego miesiąca). Głównym celem, który stawia sobie wspólnota, jest utrzymanie sytuacji pełnego zatrudnienia i eliminacja skrajnej biedy.

Decyzje dotyczące lokalnej polityki lub działalności spółdzielczej (podatki, budżet, inwestycje itp.) są podejmowane większością 4/5 w trakcie zgromadzeń, w których uczestniczyć mogą wszyscy mieszkańcy. Edukacja do partycypacji rozpoczyna się na etapie wczesnoszkolnym, a ze względu na niewielką liczbę mieszkańców oraz połączenie różnych obszarów aktywności społecznej (gospodarczość spółdzielcza, zarządzanie miastem, sport, kultura) duża część mieszkańców rozwija swoją wiedzę i umiejętności w trakcie aktywności wspólnoty w praktyce.

Organizator: Gmina Marinaleda

Kraj: Hiszpania

Okres: 1979–teraz

Link: <https://www.marinaleda.es/>

BRID // Baza za radničku inicijativu i demokratizaciju (Organizacija dla organizaciji pracowniczej i demokratyzaciji) OWID

Utworzona w 2012 roku organizacja zaangażowana w ochronę i promowanie praw pracowniczych, demokratycznych procesów decyzyjnych wśród pracowników oraz demokracji ekonomicznej. Organizacja działa zgodnie z zasadami ekonomii społecznej (w modelu spółdzielni) i prowadzi działania: badawcze, edukacyjne i popularyzatorskie. OWID pełni funkcje krajowej „centrali” progresywnych działań promujących m.in. modele zarządzania przedsiębiorstwami przez pracowników w sposób demokratyczny i nienastawiony na zysk. Organizacja prowadzi także portal informacyjny poświęcony sprawom pracowniczym (<https://www.radnickaprava.org>), a publikowane treści kładą szczególny nacisk na strajki i akcje protestacyjne. Co istotne z punktu widzenia określenia działań OWID-u jako alternatywnych, organizacja reprezentuje światopogląd odbiegający od liberalno-lewicowego mainstreamu (co przejawia się m.in. częstą krytyką Unii Europejskiej czy kapitalizmu i gospodarki rynkowej). Działalność fundacji finansowana jest z wpłat własnych członków oraz grantów, m.in. ze środków Fundacji Róży Luxemburg (lewicowego think tanku finansowanego ze środków budżetu Niemiec powiązanego z partią Die Linke).

Organizator: Baza za radničku inicijativu i demokratizaciju / OWID

Kraj: Chorwacja

Okres: 2012–teraz

Link: <https://udrugabrid.hr/>

4.4. Opis wybranych projektów wg trójkąta: postawy, wiedza, umiejętności.

Badane inicjatywy można podzielić także ze względu na główną kategorię korzyści, które mają zostać wytworzone i są adresowane do odbiorców. Najczęściej występujące kategorie odnoszą się do zmiany postaw, tworzenia i dystrybuowania wiedzy oraz uczenia lub wzmacniania umiejętności.

Postawy

Projekty celujące w zmianę społecznych postaw z reguły obok silnego komponentu informacyjnego odwołują się także do emocji i przekonań odbiorców. Projekty nastawione na zmianę postaw można podzielić na te, w których proces dokonywać ma się w ramach spotkań (najczęściej grupowych), w których udział biorą grupy interesariuszy oraz te, które swoje cele planują osiągać za pośrednictwem przekazów medialnych i kulturowych. W przypadku tego drugiego typu działań „zmiana postaw” rozumiana jest analogicznie do założeń popularnych kampanii społecznych realizowanych np. w ramach unijnych lub rządowych programów lub działań firm w związku z misją społecznej odpowiedzialności biznesu (CSR). Podejście to wykorzystuje metody perswazyjne, a swoją skuteczność uzasadnia poprzez dostarczanie mierzalnych i kwantyfikowalnych rezultatów (np. w postaci szacowanej liczby odbiorców końcowych, reakcji w mediach społecznościowych lub publikacji w mediach tradycyjnych.).

Przykłady:

„From periphery to institutions: participate 4 EU democracy”

Projekt składał się z dziewięciu wydarzeń w realizowanych różnych krajach europejskich (Włochy, Francja, Hiszpania, Dania, Rumunia, Belgia). Finansowanie w wysokości 150 tys. euro pozyskane zostało w ramach programu Europe for Citizens. Celem było zaangażowanie obywateli w debatę na temat migracji oraz wzbudzenie zainteresowania instytucji unijnych problemami z migracją społeczności na peryferiach Europy. W inicjatywę bezpośrednio włączonych było 2063 osób, a pośrednio ok. 10 tysięcy. Zgodnie z deklaracjami organizatorów projekt wpłynął na pozytywne nastrzeżenie migrantów przez obywateli UE.

Działania pomogły w zrozumieniu trudności, na które napotykają migranci, przełamaniu negatywnych stereotypów oraz rozwinięciu świadomości korzyści płynących ze „wspólnego życia”. Dodatkowo, obywatele mieli okazję zapoznać się z mechanizmami działania instytucji europejskich oraz ich wpływem na politykę krajową. Wydarzenie poskutkowało stworzeniem szeregu rekomendacji zaprezentowanych w trakcie dwóch międzynarodowych spotkań.

Organizator: Associazione ARCI.

Kraj: Włochy, Francja, Hiszpania, Dania, Rumunia, Belgia

Okres trwania: 2015–2017

Link: <https://acoge.org/wp-content/uploads/2017/04/P4EU-Dem-per-Sito.pdf>

Women in an Equal Europe

Projekt komunikujący problemy z dyskryminacją kobiet w Unii Europejskiej poprzez opowiedzenie historii 20 kobiet. Obok narracji o doświadczeniach i ochronie wolności, projekt zakładał promowanie partycypacji obywatelskiej jako ważnego fundamentu tożsamości europejskiej. Rezultaty projektu to:

- książka;
- broszura opisująca modelowy warsztat teatralny zrealizowany na podstawie projektu;
- film dokumentalny, które obok udostępnienia w internecie był wyświetlany w trakcie pokazów i warsztatów dla 1400 aktywistek. Treści powstałe w ramach akcji dotarły według organizatorów do ponad 370 tys. osób.

Organizator: Smashing Times Theatre Company Limited

Kraj: Serbia, Hiszpania, Irlandia, Chorwacja

Okres: 2017–2018

Link: <https://smashingtimes.ie/projects/the-art-of-peace-reconciliation-and-democracy/european-project-women-in-an-equal-europe/>

Wiedza

Projekty nastawione na produkcję, agregację lub dystrybucję wiedzy charakteryzują się współwystępowaniem dwóch komponentów. Pierwszy z nich ma charakter odgórny (tj. jest określany przez organizatora) oraz diagnostyczny i na ogół wiąże się z wytworzeniem w trakcie projektu zasobu informacji dotyczących istotnych procesów i mechanizmów społecznych (np. stosunku lokalnej społeczności do danego projektu, poziomu zaangażowania w życie publiczne, diagnozy potrzeb etc.). Informacje te mogą służyć np. potrzebom administracyjnym (na poziomie europejskim, krajowym, regionalnym bądź lokalnym) do prowadzenia polityki uwzględniającej uwarunkowania społeczne. Projekty tego typu organizowane są wokół określonego tematu lub wyzwania lokalnego, które często w sensie formalnym definiowane jest przez administrację (np. lokalny magistrat). Niezależnie od modelu, w ramach którego działa lokalna społeczność (od centralistycznego po silnie zdecentralizowany i partycypacyjny), kwestie związane z transferem wiedzy mają istotne znaczenie z punktu widzenia legitymizacji władzy. Sprawia to, że często to właśnie instytucje samorządowe są podmiotami realizującymi działania komunikacyjne, np. za pomocą kampanii informacyjnych czy współpracy z lokalnymi mediami.

Drugi komponent określić można jako horyzontalny i wiąże się z tworzeniem lub udostępnianiem bazy wiedzy przydatnej innym obywatelom, organizacjom społecznym lub innym podmiotom w podejmowaniu działań na rzecz dobra wspólnego. W dobie cyfryzacji projekty tworzące wiedzę standardowo korzystają z narzędzi komunikacji internetowej, natomiast działania w zakresie popularyzacji (a więc łącznie się często z kształtowaniem postaw) przyjmują tradycyjne, stacjonarne formy.

„Energies for Local Administration: Renovate Governance in Europe”

Projekt miał na celu stworzenie i rozpowszechnienie wiedzy na temat zarządzania partycypacyjnego (współtworzenia procesów partycypacyjnych) w temacie zrównoważonej i lokalnej energetyki. Poprzez dialog między decydentami, CSO oraz praktykami zebrano i przeanalizowano 31 case studies najlepszych praktyk.

Celem projektu było:

- zbadanie modeli istniejących procesów partycypacyjnych oraz stworzenie interaktywnego „narzędzia wiedzy”;
- podniesienie świadomości wśród władz publicznych na temat alternatywnych podejść partycypacyjnych;
- rozpowszechnianie wiedzy na temat partycypacyjnego zarządzania w zakresie zrównoważonej energii, w szczególności jego skuteczności, trwałości i zasadności w codziennych praktykach administracji publicznej w Europie;
- stworzenie raportu prezentującego ramy metodologiczne dla procesów partycypacyjnych.

Projekt objął dodatkowo 50 obywatelskich organizacji partnerskich i był finansowany ze środków UE „Horyzont 2020”.

Na użytek programu powstała także matryca służąca do kategoryzacji i analizy działań obejmująca poniższe wymiary:

- typ problemu, który chce się rozwiązać;
- rodzaj działania interwencyjnego (program, polityka, projekt, długo- vs krótkotrwałość, podstawy prawne, obowiązkowa lub fakultatywna partycypacja uczestników);
- grono adresatów (wąskie vs szerokie);
- społeczna i polityczna dynamika (współpraca vs konflikt);
- rezultaty (wnioski merytoryczne, efekty w świecie rzeczywistym).

Organizator: European Association for Local Democracy

Kraj: Włochy, kraje Unii Europejskiej

Okres trwania: 2016–2018.

Link: <https://www.alda-europe.eu/enlarge/>

Circularicity. Civic crowdfunding for the circular economy

Eksperymentalny – „zwinny” (agile) – projekt polegający na wypracowaniu rozwiązań w zakresie recyklingu we wzajemnej współpracy ekspertów z mieszkańcami miejscowości Capannori. Projekt miał na celu przygotowanie, wybór i zaopiniowanie do realizacji inicjatyw z zakresu gospodarki obiegu zamkniętego. W rezultacie udało się organizatorom wspomóc wypracowanie 43 pomysłów przygotowanych przez przedstawicieli lokalnej wspólnoty. W następnym etapie dokonano wyboru 5 z nich, które po uzyskaniu 50% wsparcia finansowego (za pomocą udostępnionej platformy do zbiórek – crowdfunding) zostały przekazane gminie Capannori do realizacji (i pokrycia reszty kosztów z własnego budżetu).

Organizator: Gmina miejska Capannori (we współpracy z Sociolab, Zero Waste Research Center, Labsus)

Kraj: Włochy

Okres: 2017–2018

Link: <https://participedia.net/case/5206>

Umiejętności

Trzecia kategoria korzyści w ramach analizowanych projektów związana jest z przekazywanymi w ich ramach praktycznymi metodami i narzędziami wspomagającymi procesy partycypacyjne. Najczęściej dotyczą one obszarów takich jak komunikacja (indywidualna, grupowa), organizacja pracy, nawiązywanie i podtrzymywanie relacji czy zdobywanie informacji.

GET UP – Gender Equality Training to overcome Unfair discrimination Practices in education and labour market

Projekt szkoleniowy dla pracowników społecznych i prywatnych organizacji zajmujących się demokracją na poziomie lokalnym, uczulający na kwestie nierówności płciowych. W warsztatach udział wzięło 444 osób. Na podstawie dodatkowych badań fokusowych (4 grupy) przygotowano raport oraz zaproponowano zmiany w europejskiej legislacji i stworzono cyfrową platformę treningową. W trakcie zajęć przekazywano uczestnikom umiejętności diagnozowania problemów i rozwiązywania konfliktów wynikających z dyskryminacji na tle relacji międzypleciowych.

Organizator: ALDA – European Association for Local Democracy

Kraj: Belgia, Bułgaria, Francja, Włochy, Litwa, Malta

Okres: 2017–2019

Link: <https://www.alda-europe.eu/progetto/get-up/>

Shaping Europe - Civic Education in Action

W latach 2008–2016 Fundacja Boscha przyznała 99 stypendiów młodym pracownikom i działaczom edukacji obywatelskiej z Bułgarii, Chorwacji, Czech, Cypru, Grecji, Estonii, Węgier, Łotwy, Litwy, Polski, Rumunii, Słowacji, Słowenii i Turcji. Stypendyści otrzymali możliwość pracy w niemieckiej siedzibie instytucji, realizacji własnych projektów oraz nawiązania kontaktów z młodymi działaczami z innych krajów. Obowiązkowym elementem programu były wyjazdy szkoleniowo-integracyjne, podczas których rozwijane były umiejętności komunikacyjne, organizacyjne czy interpersonalne.

Organizacja dysponuje finansowaniem niezależnym od rządu i organizacji politycznych (zgodnie z wolą fundatora finansowana jest z działalności komercyjnej grupy Bosch). Nie oznacza to jednak, że podejmowane przez nią działania są ideologicznie bezstronne. Zgodnie z deklaracją ideową, działania Fundacji mają być wyrazem konkretnych (liberalnych gospodarczo i światopoglądowo) założeń politycznych. W tym sensie RBS działa analogicznie do instytucji rządowych i unijnych, wyznaczając konkretne kierunki i cele programowe, które nie podlegają jednak kontroli społecznej. Zakładać można także, że długofalowym (i korzystnym z punktu widzenia sponsorów) efektem programu jest budowanie sieci liderów przychylnych ideom i instytucjom w ramach grupy Bosch, co pozwala również określić jego efekty jako działania z zakresu Public Relations czy Corporate Social Responsibility.

Organizator: Robert Bosch Stiftung

Kraj: Niemcy i inne kraje Europejskie

Okres: 2008–2016

Link: <https://www.bpb.de/die-bpb/die-bpb-projects/148137/shaping-europe-civic-education-in-action>

4.5. Jak zmienia się praktyka i modele partycypacji? Główne nowe zjawiska w działaniach skierowanych na budowanie kompetencji obywatelskich

Nowe wymiary działań na rzecz partycypacji

Na podstawie analizowanych projektów i dla celów opracowania można wyróżnić kolejne osie pomocne w opisie działań nacelowanych na zwiększenie poziomu zaangażowania w lokalnym życiu publicznym.

Pierwszą oś określić można jako wertykalną. Odwołuje się ona do zróżnicowania projektów ze względu na ich oddolną (wynikającą z potrzeb danej grupy i realizowaną w organiczny sposób) lub odgórną (będącą realizacją polityk projektowanych na szczeblu rządowym, międzynarodowym bądź unijnym) genezę. To rozróżnienie ma charakter jakościowy i nie jest wyraźne na poziomie pobieżnego przeglądu inicjatyw, ale jego konsekwencje są istotne: w przypadku inicjatyw oddolnych ryzyko

wystąpienia negatywnych aspektów „projektowego” charakteru podejmowanych działań (brak powtarzalności, brak uznania lokalnego uwarunkowania, mała szansa na osiągnięcie trwałych rezultatów) jest istotnie mniejsze. Z kolei projekty „odgórne” noszą w sobie cechy paternalizmu, tj. inwestowania środków w projekty, które spełnią określone oczekiwania zamawiającego (państwa, samorządu, organizacji międzynarodowej czy prywatnego fundatora).

Druga oś dotyczy ostatecznych adresatów (beneficjentów) podejmowanych działań. Projekty mogą koncentrować się na korzyściach, które zdobyć mogą jednostki (głównie w triadzie: wiedza, umiejętności, postawy) lub grupy, wspólnoty i społeczności (tu najczęściej cele odnoszą się do dóbr wspólnych, wartości kulturowych lub projektów oddziałujących na codzienne życie odbiorców).

W tym układzie możemy wyróżnić projekty, które:

- cechują się odgórną genezą, skierowaną do obywateli (jako jednostek) bądź grup, koncentrującą się na ideale partycypacji;
- cechują się odgórną genezą, ale skupioną na integracji obywateli w procesie decyzyjnym – podejmowaniu wspólnych decyzji;
- cechują się oddolnością, która jednocześnie ma zaangażować szersze kręgi społeczności, dlatego w horyzoncie tego typu inicjatyw jest reforma systemowa lub też podejmowanie bardziej systemowych rozwiązań skoncentrowanych wokół zdiagnozowanego wyzwania lub wokół grupy, którą uznaje się za istotną dla losów lokalnej społeczności (np. mniejszości);
- cechują się oddolnością powiązaną z koncentracją na określonej grupie społecznej lub sferze działalności (np. edukacji, działalności kulturalnej etc.);
- cechują się oddolnością, która powiązana jest z lokalną tradycją polityczną i obywatelską, co sprawia, że pojawiające się idee zmiany systemowej łączone są z nowymi metodami podejmowania decyzji (p.. budżet partycypacyjny, ocena możliwych rozwiązań dotyczących konkretnych polityk czy crowdsourcing projektów społecznych).

Takie uszeregowanie pozwala nieco zmodyfikować podział kompetencji obywatelskich na kompetencje komunikacyjne, organizacyjne, zbiorowego podejmowania decyzji i krytycznej postawy. Zwraca uwagę na to, że geneza projektów, ich lokalne zakorzenienie oraz skala działań mają istotne znaczenie dla tego, jakie efekty można uzyskać. Zaznaczyć należy, że w powyższej typologii nie chodzi o modele – a zatem to, że oddolnie powstałe mechanizmy, np. budżetu partycypacyjnego, pozostają na zawsze oddolne, ile raczej o konkretną genezę projektu, który się obserwuje. W tym układzie budżet partycypacyjny mógł powstać jako oddolna inicjatywa, ale stopniowo stał się odgórnie proponowanym i wdrażanym rozwiązaniem, którego celem miało być pobudzenie partycypacji obywatelskiej. Należy jednocześnie podkreślić, że przynajmniej dwa czynniki zdają się mieć w przypadku tych inicjatyw kluczowe znaczenie:

- tradycja, a raczej kontynuacja projektów, które miały służyć aktywizacji obywatelskiej. Projekty kompleksowe nie powstają ni stąd, ni z owąd, lecz raczej są pokłosiem dłuższej (tzn. wieloletniej) tradycji tworzenia projektów aktywizujących obywateli lub mającej poparcie lokalnych liderów;
- znaczenie podejmowanych spraw – w projektach, które zdają się być trwalsze i bardziej efektywne, nie chodziło o np. wprowadzenie budżetu partycypacyjnego, który sam w sobie miał skanalizować aktywność obywatelską, lecz raczej

o narzędzie w procesie, w którym społeczności podejmowały ważne dla nich wyzwania. Narzędzia partycypacji, szczególnie wówczas gdy nie są skierowane na budowanie indywidualnych kompetencji, zajmują właściwe im miejsce – stają się narzędziem w podejmowaniu decyzji czy identyfikacji wyzwań i potrzeb społeczności, nie zaś celem samym w sobie. Kompetencje rosną, gdy obywatele mają poczucie, że uczestniczą w procesach, które są dla nich ważne i wpływają na ich indywidualne życie.

Trudna do wytyczenia granica między projektami o charakterze politycznym i obywatelskim

W przypadku inicjatyw o najdłuższym okresie działania oraz wysokiej efektywności w budowaniu zaangażowania wspólnoty trudno wytyczyć wyraźną linię między działaniami politycznymi a apolityczną (i pozapartyjną) aktywnością obywatelską. W przypadku ścisłego przestrzegania rozgraniczenia między obszarem polityki i społeczeństwa obywatelskiego istnieje ryzyko wykluczenia z dostępu do finansowania działań, które budują postawy partycypacyjne i są inicjowane przez organizacje realizujące te cele w ramach działań powiązanych ze sferą demokratycznej polityki (np. nastawionymi na edukację polityczną), a dla których ważne mogą być cykle wyborcze (np. ze względu na działania pro-frekwencyjne).

Przykłady relatywnie największych sukcesów wdrażania ustroju lokalnego wykonywanego partycypację (np. Marinaleda) wskazują, że kluczowe czynniki w osiągnięciu jej wysokiego poziomu wynikają z jednej strony z liczących wiele dekad miejscowych tradycji politycznych, a z drugiej z niewielkiej skali projektu. Należy przy tym zaznaczyć, że „partycypacyjne utopie” występują w badanym materiale rzadko. Zasady doboru inicjatyw do bazy wykluczały także projekty, które miały charakter partycypacyjny, ale wprost nie odnosiły się do sfery publicznej (jak np. działająca w formie przedsiębiorstwa spółdzielczego baskijska Mondragon Corporation). Biorąc pod uwagę założenia ideologiczne, projekty, które definiują potrzebę zmiany systemowej (projekty alternatywne), mają co do zasady wyraźnie określoną krytykę tego, dlaczego system (generalnie lub w konkretnym przypadku) nie działa. Ich cechą wyróżniającą jest nakierowanie na zmianę relacji między ludźmi, co często jest etykietowane w opisie projektów jako „kapitał społeczny”, ale odnosi się do działania grup społecznych z pominięciem oficjalnych struktur administracyjnych czy rynkowych. Chodzi tu o projekty, które zmierzają do upodmiotowienia (przyznania sprawczości), a przede wszystkim – wprowadzenia nowych metod podejmowania decyzji. W tej grupie widoczne są także inicjatywy, które oprócz zmiany systemowej zmierzają do integracji społeczności lokalnej przez stworzenie platform do komunikacji (spójność jest tu ważnym hasłem czy wymiarem). W tym sensie wyróżniają się one większym niż w przypadku projektów głównego nurtu naciskiem kładzionym na lokalne, kulturowe uwarunkowania partycypacji, wynikające z relacji grupowych. To za sprawą relacji grupowych (wspólnych tożsamości, identyfikacji wspólnych interesów lub zagrożeń) pojawia się potrzeba poszukiwania mechanizmów, które mogłyby zwiększyć wpływ grup na decyzje administracyjne. Przede wszystkim jednak, ich cele i formy działania są oparte na identyfikacji grupy (społeczności), a nie jednostek, jako podmiotu działania. W tym sensie tego typu rozwiązania mają ambitne cele (zmiana systemowa), wprowadzają kompleksowe zmiany (sposób podejmowania decyzji przez społeczność czy w organizacji) oraz biorą pod uwagę lokalne zasoby. Prowadzić by to mogło do uznania, że tego typu inicjatywy powstają endogenicznie i są trudne do upowszechnienia. Ale to, co zdaje się być uniwersalne, to powiązanie konkretnych, lokalnych wyzwań i spraw z meto-

dą ich rozwiązywania. W tym sensie edukacja obywatelska nie jest skierowana na kształtowanie relatywnie abstrakcyjnych umiejętności, postaw czy wiedzy, lecz na rozwiązania, które w trakcie dochodzenia do nich zmieniają postawy, dostarczają umiejętności czy budują – szczególnie horyzontalną – wiedzę.

Instrumentalizacja dyskursu partycypacyjnego w polityce głównego nurtu

Inny przykład związku polityki z działaniami partycypacyjnymi to projekty partycypacyjne realizowane przez władze centralne. W tej kategorii, obok projektów zorientowanych na faktyczną interwencję lokalną (prawną, administracyjną, inwestycyjną itp.), zdarzają się działania ujawniające polityczne motywacje organizatorów. Kampanie związane z promocją postaw czy prowadzenie konsultacji społecznych mogą być wykorzystane przez władzę na potrzeby bieżącej kampanii politycznej w kontekście wyborczym. W szczególności na uwagę zasługuje przykład francuskich zgromadzeń obywatelskich połączonych z konsultacjami i wypracowywaniem rozwiązań w ramach ogólnokrajowej kampanii ogłoszonej przez Prezydenta Republiki Emmanuela Macrona w 2019 roku. Panele obywatelskie zorganizowane wokół tematów będących przedmiotem debaty politycznej (np. ekologii i transformacji energetycznej) wprowadzone były wcześniej w podobnej formie przez ruch, który przerodził się w partię *Republique en Marche*. Kontynuacja działań REM w formule wprowadzonej w 2019 roku w ramach polityki rządowej obok elementu konsultacyjnego i partycypacyjnego ma także rozbudowany komponent wizerunkowo-komunikacyjny i należy ją traktować jako element kampanii wyborczej. Podobnym przykładem w polskich warunkach było m.in. zorganizowanie referendum w sprawie jednomandatowych okręgów wyborczych (a więc kwestii ustrojowej powiązanej z aktywnością polityczną na poziomie lokalnym) w 2015 roku w trakcie wyborów prezydenckich.

Kolejnym polskim przykładem płynnego podziału na sferę obywatelską i polityczną jest rola, którą w ciągu ostatniej dekady w polityce dużych miast odegrały ruchy miejskie. Na przestrzeni lat można wskazać wiele przykładów aktywistów miejskich, którzy działania swoich organizacji lub ruchów nieformalnych łączyli z uczestnictwem w lokalnej bądź ogólnokrajowej polityce, niejednokrotnie dołączając do istniejących partii politycznych (np. Platformy Obywatelskiej, Nowoczesnej czy Lewicy).

Deficyty w ewaluacji efektów

W trakcie analizy stało się jasne, że organizatorzy rzadko udostępniają informacje o powodach mierzenia efektów, podmiotach dokonujących ewaluacji czy okresie ewaluacji. Wyniki ewaluacji *ex-post* zazwyczaj również nie są dostępne publicznie i można jedynie domniemywać, że stosowna dokumentacja znajduje się w zasobach administracyjnych organizacji finansujących działania. W szczególności brak jest powszechnie dostępnych wskaźników pozwalających na oszacowanie efektywności kosztowej konkretnych działań, co utrudnia ewaluację i ocenę skuteczności metod edukacyjnych. Na podstawie informacji udostępnionych przez organizatorów projektów wnioskować można, że w większości przypadków wskaźniki umożliwiające ewaluację mają charakter ilościowy i obejmują w zależności od typu projektu: liczbę uczestników, ostateczną liczbę odbiorców, liczbę zrealizowanych spotkań, liczbę przygotowanych lub opublikowanych materiałów. Wśród sposobów mierzenia efektów także dominują te łatwo kwantyfikowalne – np. liczba wypracowanych rekomendacji etc.

Wśród dokumentów, które proponują pogłębione matryce przydatne do ewaluacji projektów objętych analizą, wskazać należy dokumentację ewaluacji programu Europa dla Obywateli (np. za okres 2007–2013²¹ lub 2014–2020²²). Komisja Europejska wymienia w nich niezbędne elementy ocenianych projektów działań obywatelskich, aby uznano je za spełniające standardy. Te elementy to:

- skuteczność rozumiana jako dobry dobór konkretnych celów i adresatów działań do zamierzonych efektów oraz trafna kalkulacja potrzebnych do tego środków;
- efektywność finansowa, oznaczająca ocenę ekonomiczności działań i uwzględniająca alternatywne scenariusze osiągnięcia zakładanych celów;
- potencjał do utrzymania rezultatów w przyszłości (sustainability), tj. odpowiedź na pytanie, czy dany program miał charakter jednorazowy, czy wypracował efekty oraz narzędzia, które pozwalają na długoterminowe oddziaływanie.

Na poziomie działań szczegółowych KE opisuje także metody i elementy oceny projektów stosowane przez siebie w ewaluacji (wywiady lub kwestionariusze, kodeksy dobrych praktyk i katalogi dobrych wzorców, unikalność danych rozwiązań na tle analogicznych projektów).

Cyfryzacja praktyk partycypacyjnych

W dobie rewolucji cyfrowej narzędzia online w projektach dotyczących partycypacji stają się standardem. W badanych projektach są one wykorzystywane m.in. do zbierania pomysłów na wydatki z budżetu partycypacyjnego, szerzenia wiedzy o działaniach lokalnych władz, monitorowania działań samorządów przez mieszkańców, przeprowadzania publicznych konsultacji oraz głosowania nad zmianami w prawie. W związku z popularyzacją wykorzystania zasobów sieci, co w trakcie pandemii COVID-19 przybrało tylko na znaczeniu, można prognozować rosnące wykorzystanie hybrydowych modeli, z rosnącą rolą cyfryzacji, w szczególności w zakresie komunikacji oraz administracji i zarządzania projektem.

W pierwszej dekadzie XXI wieku dużą popularnością cieszył się trend tworzenia i rozwijania nowych platform umożliwiających komunikację, współpracę czy zbiorowe podejmowanie decyzji. W efekcie w ciągu kilku lat powstała ogromna liczba stron, portali i narzędzi, które bardzo rzadko zyskiwały licznych i stałych użytkowników. W wyniku koncentracji na rynku cyfrowym i dominacji największych graczy współczesne sieciowe praktyki komunikacyjne w dużym stopniu realizowane są za pośrednictwem popularnych, bezpłatnych i działających komercyjnie platform społecznościowych. Umożliwiają one komunikację zwrotną między autorami przekazu i jego odbiorcami, co w połączeniu z brakiem konieczności tworzenia autonomicznego kanału dystrybucji pozwala na mniej kosztowne i czasochłonne dotarcie do potencjalnie dużej liczby odbiorców. Taka koncentracja praktyk komunikacyjnych rodzi zagrożenia (dotyczące charakteru współpracy między sektorem publicznym i samorządowym a firmami prywatnymi), a także powoduje potencjalne konflikty dotyczące np. prawa własności intelektualnej, ochrony danych osobowych i prywatności komunikacji czy komercyjnego wykorzystania informacji o aktywności użytkowników.

21 Komisja Europejska, *Ex-post evaluation of the Europe for Citizens Programme 2007–2013*.

22 Komisja Europejska, *Mid-term evaluation of the Europe for Citizens Programme 2014–2020*.

W przypadku korzystania ze specjalnie stworzonych serwisów problemem jest przekonanie użytkowników do korzystania z nich oraz utrzymanie zaangażowania znacznej liczby osób. Z tym większą uwagą należy przyglądać się rozwiązaniom, które odniosły sukces, tj. funkcjonują i mają licznych odbiorców lata po uruchomieniu serwisów. W tym świetle ze szczególną uwagą należy przyglądać się udanym próbom stworzenia popularnych narzędzi cyfrowych działających na zasadach non-profit. Wyróżnić należy szczególnie specjalistyczne open-source'owe (otwarte dla użytkowników oraz programistów do modyfikacji) platformy przeznaczone dla organizacji pozarządowych, grup aktywistycznych czy władz municypalnych, takie jak Decidim.org oraz Better Reykjavík. Oferują one narzędzia pozwalające na organizowanie i zarządzanie spotkaniami z mieszkańcami, prowadzenie dyskusji, głosowanie czy monitorowanie budżetów obywatelskich.

Postępująca cyfryzacja zasobów i narzędzi wspierających partycypację lokalną powoduje wzrost zagrożeń związanych z wykluczeniem cyfrowym. Chodzi zarówno o osoby i grupy, które z przyczyn infrastrukturalnych i ekonomicznych nie mają dostępu do szerokopasmowego internetu, jak i o aspekt kompetencyjny, związany z niższym poziomem biegłości w użytkowaniu technologii informacyjno-komunikacyjnych. Zaobserwować można silne pokoleniowe zróżnicowanie stylów korzystania z sieci, konsumpcji informacji czy współpracy sprawiają, co sprawia, że wyzwaniem staje się przygotowanie spójnej metodyki działań edukacyjnych.

Rosnąca liczba incydentów naruszających cyberbezpieczeństwo wskazuje, że ryzyka tego typu będą jedynie rosnąć. W przypadku dalszej popularyzacji projektów wykorzystujących narzędzia cyfrowe ataki i oszustwa teleinformatyczne oraz zorganizowane kampanie propagandowe lub dezinformacyjne będą stanowić coraz większe ryzyko (szczególnie istotne w kontekście niewielkich budżetów, którymi na ogół dysponują organizacje i ruchy obywatelskie).

5

Podsumowanie

5.1 Analiza europejskich programów i inicjatyw poświęconych partycypacji lokalnej: perspektywa krytyczna

Obraz działań nakierowanych na wzmacnianie kompetencji w zakresie partycypacji lokalnej w Europie określić można jako silnie zdywersyfikowany i fragmentaryczny. Trudno wskazać na dominujące typy działań czy choćby na najczęściej powielane w wielu krajach, podobne co do swej formy działania. Brak jednolitych czy choćby dominujących modeli edukacji (dorosłych) na rzecz partycypacji lokalnej owocuje różnorodnością form i typów działań w tym obszarze. Edukacja do zaangażowania w lokalne życie wspólnoty nie występuje (z wyjątkiem wspomnianego przykładu niemieckiego) w dużej skali jako osobna kategoria ani w ramach rządowych czy międzynarodowych programów, ani projektów indywidualnych.

Duża część badanych programów i inicjatyw (i stojących za nimi założeń ideologicznych) zorientowana jest na „rewitalizację” demokracji w ramach istniejącego porządku. Spośród badanych inicjatyw niewielka część projektów faktycznie aspiruje do reformy, stworzenia alternatywnych czy nowych form polityczności i obywatelstwa. W ogromnej większości inicjatyw nie chodzi o dążenie do stworzenia nowych praktyk partycypacyjnych, ile raczej o upowszechnienie tych zachowań i idei, które są już obecne, ale – jak przyjmują założenia tych programów – w niewystarczającym stopniu lub na zbyt małą skalę urzeczywistnione. Nie jest to więc edukacja do „nowego obywatelstwa”, istotnie innego od funkcjonującego obecnie. Gdy mowa o „nowym obywatelstwie”, mamy na myśli zarówno inicjatywy bazujące na aspektach technologicznych (ucyfrowienie komunikacji i koordynacji społecznej), jak i takie, które związane byłyby z przemianami tego, jak ludzie ze sobą współpracują i się organizują. Chodzi tu o takie organizacje, które cechowałyby się rozproszoną, niehierarchiczną, niesformalizowaną i usieciowioną strukturą, modyfikującą reguły reprezentacji (np. w procesie podejmowania decyzji), ze względu na ich dynamiczne przemiany składu (np. uczestników, pracowników, użytkowników), jak i zasobów, którymi dysponują. Zdecydowana największa część działań realizowanych w praktyce nakierowana jest na bardziej partykularne problemy, np. inkluzji mniejszości, problemów środowiskowych czy deficytów przywództwa w społecznościach lokalnych. Jedynie niektóre projekty i programy w cele mają wpisane istotne zmiany porządku instytucjonalnego. W ramach tej kategorii pojawiają się inicjatywy oddolne, lokalne, które na poziomie bliskim mieszkańcom starają się poradzić sobie z ograniczeniami demokracji reprezentatywnej poprzez wprowadzanie nowych lub alternatywnych mechanizmów artykułowania interesów, podejmowania decyzji czy upodmiotowienia obywateli. Projekty tego rodzaju zazwyczaj już na poziomie diagnozy problemu, z którym się mierzą, opisują kryzysy instytucji, które w niewystarczający sposób odpowiadają zmianom społecznym (np. związanym z usieciowieniem i zglobalizowaniem relacji).

Niemal powszechny jest brak ciągłości realizowanych działań, który – choć zrozumiemy w kontekście projektowego charakteru większości inicjatyw – utrudnia osiągnięcie długookresowych rezultatów i nie pozwala na budowanie trwałych i stabilnych instytucji. Niezależnie od braku konsensusu co do satysfakcjonujących mierników partycypacji, „grantozna” trzeciego sektora skutecznie utrudnia prowadzenie choćby cząstkowego pomiaru długotrwałych efektów konkretnych typów oddziaływań. Nie znaczy to, że istniejące inicjatywy nie przynoszą skutków, ale można powiedzieć, że efekty są rozproszone, rzadko pojawiają się bezpośrednio po realizacji jakiegoś programu. Tylko w niektórych systemach aktywność tę finansuje i nadzoruje państwo, czyniące to poprzez wyspecjalizowane agencje rządowe, a w innych obszar ten pozostawiony jest inicjatywie lokalnych organizacji i ruchów obywatelskich bądź, rzadziej, leży w gestii działań własnych samorządów terytorialnych.

Rola władzy centralnej w budowaniu potencjału obywatelskiej partycypacji lokalnej wymyka się jednoznacznej ocenie. W przypadku modelu niemieckiego jej realizację można ocenić pozytywnie, pamiętając, że działalność właściwej instytucji podlega nie tylko samemu urzędowi, lecz także komisji parlamentarnej złożonej z przedstawicieli wszystkich większych ugrupowań. W tym sensie poprawne funkcjonowanie tak zorganizowanego systemu w największym stopniu zależy od stabilności systemu i ciągłości kultury politycznej. W innych krajach, być może z powodu braku ponadpartyjnego konsensusu co do funkcjonowania systemów finansowania działań dotyczących edukacji obywatelskiej i partycypacyjnej (Polska, Węgry), rządowy nadzór administracyjny może prowadzić do zwiększenia ryzyka nadużyć, tj. wykorzystywania programów finansowania organizacji pozarządowych na cele polityczne, związane z kampaniami wyborczymi itp. Należy także zwrócić uwagę na dużą podatność działań określających się jako partycypacyjne na wykorzystanie na użytek powstających lub istniejących partii i ruchów politycznych, co tłumaczyć można poszukiwaniem nowych legitymizacji działań polityków w reakcji na niski poziom zaufania do tradycyjnego procesu demokratycznego. Przykłady m.in. z Francji i Włoch („cyfrowa demokracja” w Ruchu Pięciu Gwiazd) sugerują, że ryzyko upolitycznienia idei demokracji partycypacyjnej może negatywnie rzutować na jej praktyczną aplikację w przyszłości, przede wszystkim poprzez obniżenie zaufania do jej ponadpartyjnego charakteru.

Z tego też względu organizacja edukacji obywatelskiej na poziomie krajowym winna zawierać mechanizmy, które mogą gwarantować stabilność rozwoju instytucjonalnego sprawdzonych inicjatyw, które nie tyle budują indywidualne kompetencje obywateli, co stają się platformami do współpracy, integracji społecznej, komunikacji i współpracy międzygrupowej. W przypadku niemieckim integracja następuje wokół wyartykułowanych ideologii politycznych, które rozwijane są przez partie głównego nurtu. Mechanizmy kontroli i osiągania równowagi między interesami partii gwarantują trwałość takich rozwiązań, jak fundacje polityczne czy publiczna instytucja wspierająca edukację obywatelską. Ponieważ system ten funkcjonuje zarówno na poziomie krajowym, jak i regionalnym (landowym) możliwe staje się włączanie inicjatyw, które powstają oddolnie i nie są całkowicie podporządkowane bieżącej agendzie partii politycznych na poziomie krajowym. W ten sposób można zmniejszać ryzyko monopolizacji sfery publicznej przez partie reprezentowane w parlamencie (a więc także w ciałach nadzorujących funkcjonowanie mechanizmu wsparcia edukacji obywatelskiej). Poziom krajowy powinien więc zawierać w sobie takie rozwiązania, które wspierają nie tyle konkretne, lokalne inicjatywy, co raczej instytucje, których interesem jest rozwój trwałych form integracji obywateli wokół definiowanych przez nich samych wartości, ideologii czy wyzwań społecznych.

W badanym materiale działania wyłącznie o charakterze edukacyjnym (związanym z transmisją wiedzy, promocją postaw, tworzeniem więzi czy udziałem w życiu publicznym) są często (zarówno na poziomie międzynarodowym, jak i krajowym) pobocznym elementem projektów zorientowanych na inne cele. W takim wariacie działania wzmacniają potencjał do partycypacji przy okazji aktywności nakierowanych na inny priorytet, na przykład związany z polityką społeczną, ekologią czy integracją społeczną, odgrywając rolę pomocniczą i wspierającą. Częstym zjawiskiem jest łączenie funkcji informacyjnych (oddziałujących przede wszystkim na wiedzę, umiejętności i kompetencje) z wdrażaniem podnoszonych postulatów w praktyce. To ostatnie – dzięki rozpowszechnianiu się technologii cyfrowych – jest dziś i tańsze i prostsze, co (przynajmniej w teorii) pozwala na dotarcie do dużej liczby odbiorców. Przykładowo, program współpracy samorządowców, działaczy społecznych i przedsiębiorców może zawierać komponent edukacji partycypacyjnej, dostarczenia i wymiany informacji czy zmiany świadomości, ale na ogół jest on podporządkowany głównemu celowi w postaci np. adaptacji społeczności do lokalnych zmian klimatycznych, przedyskutowania dużej publicznej inwestycji czy otworzenia nowego centrum kulturalnego. W takim układzie zadaniem krajowych instytucji wspierających edukację obywatelską byłoby wsparcie tworzenia „infrastruktury”, która by umożliwiała z jednej strony artikulację celów i wyzwań dla społeczności lokalnych, z drugiej – wspierała tworzenie trwalszych mechanizmów ustalania sposobów ich rozwiązywania.

Przyjęta klasyfikacja inicjatyw (organizacyjne, komunikacyjne, krytycznego myślenia i zbiorowego podejmowania decyzji) dobrze oddaje różnorodny charakter badanych projektów. Jednocześnie projekty skoncentrowane na polepszaniu jakości informacji dostępnych mieszkańcom czy projekty oferujące wsparcie osobom zajmującym się edukacją obywatelską wymkają się powyższym typom. W analizowanym materiale najczęściej pojawiającym się podejściem jest nastawienie na współpracę grupową, a najmniej reprezentowane są inicjatywy antysystemowe, co interpretować można, mając na uwadze ich ideową autoidentyfikację opartą na sprzeciwie wobec dominujących porządków politycznych i ekonomicznych. Relatywnie rzadko w opisach projektów pojawiają się odwołania do nabycia przez uczestników konkretnych umiejętności, natomiast stosunkowo często – do zdobycia określonej wiedzy. Programy i projekty oparte na wspólnym działaniu występują na ogół w dwóch wariantach: lokalnym i europejskim. Te pierwsze często łączą ze sobą współpracę o charakterze informacyjno-aktywistycznym z innymi rodzajami pracy, np. pracy fizycznej związanej z ochroną środowiska naturalnego bądź pracą opiekuńczą na rzecz wybranych grup. W przypadku projektów unijnych widoczne jest także adresowanie działań do konkretnych grup objętych zakresem polityk unijnych, ze szczególnym uwzględnieniem grup marginalizowanych lub dyskryminowanych (np. kobiet, osób starszych, przedstawicieli mniejszości etnicznych i kulturowych). Szczególnie analiza inicjatyw europejskich wskazuje, że instytucje wyższego poziomu (ponadnarodowe) de facto wspierają określone systemy wartości i ideologie. Ich podstawą zdaje się być specyficznie rozumiana zasada subsydiarności; wspierane inicjatywy zmierzają do zagwarantowania aktywności tych obywateli, którzy do tej pory znajdowali się niejako poza mainstreamem artykułowanych i organizowanych interesów.

O zjawisku europeizacji można mówić w sensie formalnym lub materialnym. Procedury, kryteria czy zasady organizowania, realizowania, raportowania czy ewaluowania działań wymagane przez administrację unijną wpływają na standardy w branżach, w których działają ich beneficjenci bądź kontrahenci. Powoduje to ogólne podniesienie transparentności i standardów organizacyjnych w podmiotach

pozarządowych, przy jednoczesnym stworzeniu pola do działania firmom i ekspertom wyspecjalizowanym w ubieganiu się o dofinansowanie i obsługę takich projektów. Ten proces należy ocenić pozytywnie z zastrzeżeniem, że w niektórych, szczególnie mniejszych organizacjach z peryferyjnych lub pół-peryferyjnych regionów lub wspólnot lokalnych, prowadzenie działań w takim trybie może być dużym wyzwaniem. W sensie materialnym europeizacja przejawia się tworzeniem i składaniem projektów poświęconych tematyce lub adresowanych do grup, które w ramach swoich polityk realizuje Unia Europejska. To, czy cele programów finansowanych ze środków europejskich odpowiadają lokalnym potrzebom, jest z kolei wypadkową kierunków ogólnoeuropejskich polityk oraz współpracy pomiędzy administracją państw członkowskich (zwykle szczebla ministerialnego) a stroną społeczną w ramach uzgadniania krajowych priorytetów. Przykładem wprowadzania do europejskich polityk publicznych tematów, które zyskały na znaczeniu w ostatnich latach, są np. projekty poświęcone wsparciu uchodźców i migrantów (np. w zakresie przekazywania konkretnych kompetencji bądź zaspokajania podstawowych potrzeb materialnych) w reakcji na debatę publiczną na ten temat, która odbywała się w 2015 roku i w wielu krajach była pełna emocji. Warto przy tej okazji zwrócić uwagę na systemowy wymiar finansowania działań pozarządowych ze środków unijnych. W ramach ubiegania się o środki europejskie organizacje i grupy aktywistyczne, działając zgodnie z zasadami racjonalności, dążą do maksymalizacji szans otrzymania w postępowaniu konkursowym liczby punktów uprawniającej do zakwalifikowania się do finansowania. Przy większej liczbie organizacji zainteresowanych taką formą finansowania działalności wywołuje to sytuację, w której organizacje konkurują, premiiowane zaś są podmioty gotowe do dostosowania własnych celów, priorytetów i planów tak, by jak najbardziej zwiększyć szanse na zwycięstwo (czyli wyprzedzenie podobnych sobie organizacji w punktacji i zdobycie pożądanego grantu).

Z punktu widzenia efektywności mechanizmów transferu wiedzy, postaw, umiejętności czy kompetencji do partycypacji zwrócić uwagę trzeba także na brak standardów merytorycznych i dydaktycznych dotyczących formy czy treści przekazywanej beneficjentom, odbiorcom czy adresatom. W zakresie metodyki prowadzonych działań jako najdokładniej opisane wyróżnić należy podejście LEADER (stosowane w Unii Europejskiej), zasady organizacji zgromadzeń obywatelskich (np. w ramach projektu Involve w Wielkiej Brytanii) oraz narzędzia CLEAR używanego przez Radę Europy do oceny poziomu partycypacji lokalnej. Odczuwalny jest także deficyt stosowania międzyorganizacyjnych i ponadnarodowych standardów w zakresie tworzenia planów i strategii działań, w szczególności w obszarze wyznaczania i późniejszej ewaluacji realizacji mierzalnych celów. W tej sytuacji zagadnienie oceny efektywności poszczególnych typów działań edukacyjnych na poziomie lokalnym pozostaje wyzwaniem. Obecnie prowadzone w tym obszarze polityki publiczne w państwach europejskich są wynikiem nie tyle wyboru najskuteczniejszych rodzajów działań, ale wypadkową czynników związanych z kulturą polityczną danego kraju, takich jak m.in. stopień centralizacji władzy publicznej, poziom zaufania do doświadczeń z innych krajów bądź regionów, preferowane w społeczności ideologie polityczne czy gotowość administracji do wspomaganie inicjatyw oddolnych. Jeśli przyjąć, że zadaniem inicjatyw i programów ponadlokalnych miałyby być wsparcie tych inicjatyw oraz tych obywateli, którzy do tej pory na poziomie lokalnym nie znajdowali zasobów i form instytucjonalnych wspierających ich inicjatywy, to brakuje takiego mechanizmu, który dostarczałby im wsparcia bez narzucania definicji wartości czy wyzwań, którym muszą sprostać.

5.2. Kluczowe elementy opisanych mechanizmów

Na podstawie przeanalizowanych przykładów programów i projektów można także wskazać rozwiązania oferowane przez badane inicjatywy i mechanizmy, które zasługują na uwagę przy okazji refleksji nad rozwojem partycypacji lokalnej w polskim kontekście.

Z punktu widzenia polskiego systemu aspekty kluczowe dla jego funkcjonowania związane są z jego zakotwiczeniem administracyjnym i prawnym. Główne osie, od których zależy funkcjonowanie systemu wspierania edukacji do partycypacji lokalnej, przebiegają pomiędzy:

- scentralizowanym a lokalnym modelem dystrybucji środków i kontroli projektów;
- odgórnym bądź oddolnym mechanizmem wskazywania potrzeb i projektowania działań;
- homogenicznym bądź pluralistycznym modelem nadzoru i kontroli realizowanych projektów (powodujących podporządkowanie działań społecznych grupie u władzy na poziomie lokalnym lub centralnym bądź gwarantujących ciągłość wspierania działań lokalnych niezależnie od zmian władzy czy konfliktów na scenie politycznej).

Spośród analizowanych działań zdecydowana większość programów cechuje się centralizacją głównych funkcji, w szczególności: programowej, kontrolnej i nadzorczej. Na tym tle wyraźnie wyróżniają się rozwiązania stosowane w mechanizmie LEADER/CLLD w ramach polityk unijnych oraz pluralistyczny model niemiecki. Należy przy tym zauważyć, że ten sam schemat polityki publicznej lub programu nie determinuje identycznego (w krajach, w których występuje) sposobu implementacji, a ten sam program potrafi przynosić różne rezultaty w zależności od lokalnej kultury politycznej, siły więzi społecznych czy systemów prawnych. Poniższa tabela zawiera zestawienie kluczowych elementów charakteryzujących wybrane najciekawsze programy wraz ze wskazaniem ich mocnych i słabych stron.

| Przykład | Europe for Citizens |
|---------------------|--|
| Silne strony | <ol style="list-style-type: none">1. Rozbudowane know-how administracyjne, wysoka rozpoznawalność programu, bogata baza dotychczasowych projektów i dobrych praktyk.2. Ogólnoeuropejskie zasady nadzoru, kontroli i monitoringu efektów zwiększające niezależność od władz samorządowych i lokalnych.3. Możliwość poszukiwania i zawiązywania partnerstw w wymiarze międzynarodowym. |
| Ograniczenia | <ol style="list-style-type: none">1. Adresowany do organizacji społecznych z istotnym dorobkiem i doświadczeniem, co defaworyzuje nowe i spontaniczne projekty. |

| | |
|---------------------|--|
| Ograniczenia | <ol style="list-style-type: none"> 2. Program finansuje projekty w określonym przez UE formacie, co bywa wyzwaniem w szczególności dla ubiegających się o środki organizacji nieformalnych, wolontarystycznych czy związanych z konkretnym wydarzeniem. 3. Wymaga dobrze zorganizowanej administracji i kierownictwa, co prowadzi do profesjonalizacji i technicyzacji działań po stronie realizujących projekty. |
| Przykład | Federalna Centrala Kształcenia Obywatelskiego (Niemcy) |
| Silne strony | <ol style="list-style-type: none"> 1. Ciągłość i stabilność działania, stały element polityk publicznych stosunkowo niezależnych od zmian w aparacie władzy. 2. Rozproszony nadzór: kontrola administracji pod kątem przestrzegania prawa oraz nadzór przedstawicieli wielu ugrupowań w parlamencie nad aspektem merytorycznym. 3. Możliwość równoległego działania (wspierania istniejących i organizowania własnych praktyk) na poziomie ogólnokrajowym i lokalnym (analogiczne instytucje na poziomie landów). 4. Oparta na zaufaniu i publicznym statusie programu możliwość współpracy oraz korzystania z zasobów publicznych: np. szkół i instytucji edukacyjnych, budynków samorządowych itp. |
| Ograniczenia | <ol style="list-style-type: none"> 1. Gwarantem działania jest przewidywalność i ciągłość systemu politycznego i działalności partii politycznych. 2. Istnieje presja, aby wspierane działania wpisywały się w ideologiczne założenia i/lub strategię organizacji, które mają swoich reprezentantów w organach nadzorczych. 3. Nadzór administracyjny również może mieć tendencję do utrwalania istniejących relacji (w tym władzy), co może utrudniać prowadzenie działań przez nowe podmioty i grupy. |

| Przykład | Model działania prywatnych fundacji o profilu politycznym (Niemcy, USA) |
|---------------------|--|
| Silne strony | <ol style="list-style-type: none"> 1. Pluralizm: wszystkie siły polityczne mają dostęp do środków na realizowanie swoich inicjatyw. 2. Elastyczność: pozwala prowadzić działania w wielu nurtach jednocześnie, niezależnie od kontekstu politycznego. 3. Międzynarodowy charakter umożliwiający wymianę doświadczeń i tworzenie kontaktów z osobami i grupami z innych krajów. |
| Ograniczenia | <ol style="list-style-type: none"> 1. Ze względu na polityczną genezę i funkcję rozwiązania projekty na ogół koncentrują się na zagadnieniach istotnych w relacjach międzynarodowych lub tematyce praw człowieka (a nie partycypacyjnej). 2. Wymaga względnie stałego i wysokiego poziomu finansowania i przestrzegania pluralizmu na poziomie zarządzania instytucją. 3. Wspierane działania mają tendencję do koncentrowania się nie na społeczności jako takiej, a na jej liderach, ich kompetencjach, kontaktach i sprawczości. |

| Przykład | Model CLLD (UE) |
|---------------------|--|
| Silne strony | <ol style="list-style-type: none"> 1. Sprawdzona i efektywna metoda działania (LEADER). 2. Uprozczone procedury i większy poziom wsparcia urzędniczego dla grup w ramach programu. 3. „Wymuszona” integracja aktorów: publicznych, prywatnych, społecznych w celu tworzenia kompleksowych programów działania. |
| Ograniczenia | <ol style="list-style-type: none"> 1. Prowadzenie grupy, mimo uproszczeń, nakłada poważne obowiązki administracyjne i organizacyjne. 2. Wielowymiarowy charakter programu wymaga porozumienia między wieloma aktorami lokalnymi i regionalnymi, co komplikuje proces i, w przypadku trudności we współpracy, wyklucza mniejsze inicjatywy. |

Ograniczenia

3. Model nie jest odporny na nadużycia, w szczególności podporządkowanie słabszych aktorów (np. strony społecznej, organizacji lokalnych, ruchów społecznych, w tym ekologicznych itp.) dominującym na poziomie lokalnym podmiotom i instytucjom (np. monopolizującym władzę instytucjom samorządowym lub centralnym).
4. Działania na rzecz zwiększania wiedzy, umiejętności czy kompetencji do partycypacji są w najlepszym razie jedynie elementem dążącym do celów, które stawia sobie programy wykorzystujące CLLD. Niemożliwe jest w obecnym stanie rzeczy wykorzystywanie tego mechanizmu do prowadzenia działań wyłącznie dla celów objętych analizą.
5. Wymóg tworzenia organizacji, które mają być platformą do współpracy między samorządami, organizacjami pozarządowymi i reprezentacją np. biznesu nie gwarantuje rzeczywistego partnerstwa między stronami, a przypadek działalności Lokalnych Grup Działania (LGD) w Polsce pokazuje, że tego typu organizacje mogą być poddane kontroli samorządów, dominujących nad innymi partnerami, dzięki nieformalnej kontroli rekrutacji do instytucji koordynujących i zarządzających wielostronnymi inicjatywami.

Przykład

Platformy Decidim / Better Reykjavik (Katalonia/Islandia)

Silne strony

1. Pełne otwarcie na cyfryzację komunikacji wewnętrznej i zewnętrznej, w tym nt. lokalne, polityczne i aktywistyczne.
2. Możliwość czerpania z doświadczeń innych projektów w ramach ogólnodostępnej platformy cyfrowej.
3. Możliwość skalowania i adaptacji narzędzi do konkretnych działań własnej grupy lub społeczności.
4. Dotychczasowe trendy wskazują, że rozwiązania cyfrowe (w administracji, edukacji, biznesie) będą w dalszym ciągu oddziaływać na procesy i kulturę partycypacji w kierunku ich dalszej cyfryzacji, stąd ważne jest doskonalenie istniejących rozwiązań temu dedykowanych.

| | |
|---------------------|---|
| Ograniczenia | <ol style="list-style-type: none"> 1. To platforma oferująca konkretne rozwiązania proceduralne oraz komunikacyjne, co nie przesądza o efektywności prowadzonych działań. 2. Bariery wejścia: kompetencyjne (techniczne) dla użytkowników oraz związanych z strukturą rynku informacyjnego w odniesieniu do odbiorców (obywateli). Utrudniają one upowszechnienie konkretnych narzędzi w całej społeczności. 3. Opieranie się na dostarczonych zewnętrznie rozwiązaniach może spowodować uzależnienie od instytucji (w przypadku rozwiązań komercyjnych) lub dostępu do fachowców (w przypadku narzędzi open source) odpowiedzialnych za rozwój i utrzymanie konkretnego oprogramowania. |
| Przykład | Program Aktywni Obywatele, Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego i Norweskiego Mechanizmu Finansowego |
| Silne strony | <ol style="list-style-type: none"> 1. Wieloletnie doświadczenie, kontakty i relacje organizacyjne, wysoka rozpoznawalność marki, powtarzalność i przewidywalność na przestrzeni kilku edycji. 2. Zbudowanie przez lata i nawiązanie współpracy z dużą liczbą podmiotów lokalnych zainteresowanych projektami lokalnymi. 3. Względna niezależność od struktur władzy (centralnej, lokalnej), co pozytywnie wpływa na upodmiotowienie środowisk, na rzecz których grantobiorcy działają w ramach programu. |
| Ograniczenia | <ol style="list-style-type: none"> 1. Istnienie bariery wejścia na poziomie umiejętności przygotowania wniosku (a następnie jego obsługi i rozliczenia). 2. Krótko- i średnioterminowy charakter wspieranych projektów, który w połączeniu z konkursowym modelem przyznawania środków nie gwarantuje stabilności i ciągłości działań. |

Załączniki

1. Wybrana literatura:

- Adick, C., Giesemann, M. 2015. Relevance of German Political Foundations for Comparative Educational Research.
- DeBardeleben, J., i Pammett, J. (red). 2009. Activating the citizen: Dilemmas of participation in Europe and Canada. London: Palgrave Macmillan.
- Bober, J., Hausner, J., Izdebski, H. 2013. O uczestnictwie obywateli w życiu wspólnoty lokalnej, w: Narastające dysfunkcje, zasadnicze dylematy, konieczne działania. Raport o stanie samorządności terytorialnej w Polsce. Bober J., Hausner J., Izdebski H., Lachiewicz W., i in. Kraków: Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie. Małopolska Szkoła Administracji Publicznej.
- Brodie, E., Cowling, E., Nissen, N., Paine, A.E., i Warburton, D. 2009. Understanding Participation: A Literature Review Pathways Through Participation. London: Institute for Volunteering Research, National Council for Voluntary Organisations.
- Brunell, L.A. 2013. Building global citizenship: Engaging global issues, practicing civic skills. „Journal of Political Science Education”, 9(1), 16–33.
- Długosz, D. Wygnański, J. 2005. Obywatele współdecydują: przewodnik po partycypacji społecznej. Warszawa: Stowarzyszenie na rzecz Forum Inicjatyw Pozarządowych.
- Fernandez, E.G., Garcia, F.J.F. Citizen participation in Europe: a comparative analysis from the comparative con-
- texts. „Revista de Ciencias Sociales” 1(10), 2015.
- Finkel, S. E. 2014. The impact of adult civic education programmes in developing democracies. „Public Administration and Development” 34(3), 169–181.
- Kirlin, M. 2003. The Role of Civic Skills in Fostering Civic Engagement. Maryland: Center for Information and Research on Civic Learning and Engagement (CIRCLE). University of Maryland.
- Ohana, Y. 2017. Mapping new forms of civic engagement in Europe. MitOst Editions, Citizens Lab.
- Putnam, R. 1994. Making democracy work. Princeton: Princeton University Press.
- Schugurensky, D., i Myers, J. P. 2003. Learning to teach citizenship: A life-long learning approach. „Encounters in Theory and History of Education” 4.
- Theiss-Morse, E., i Hibbing, J. R. 2005. Citizenship and civic engagement. „Annual Review of Political Science” 8, 227–249.
- Schimanek, T. 2015. Partycypacja obywatelska w społeczności lokalnej. Warszawa: Fundacja Inicjatyw Społeczno-Ekonomicznych.
- Zadrożniak, M. 2016. Rozwój Lokalny kierowany przez Społeczność a jakość życia na obszarach wiejskich wobec koncepcji zrównoważonego rozwoju. „Studia Obszarów Wiejskich” 41.

Komisja Europejska, 2006. Leader Approach: Basic guide. <https://ec.europa.eu/enrd/sites/default/files/2B953E0A-9045-2198-8B09-ED2F3D2CCED3.pdf>

Komisja Europejska, 2017. Advantages of the Community-led Local Development (CLLD) approach for integrated local and rural development. <https://www.eesc.europa.eu/en/our-work/opinions-information-reports/opinions/advantages-community-led-local-development-approach-clld-integrated-local-and-rural-development-exploratory-opinion>

OECD, 2020. Innovative Citizen Participation and New Democratic Institutions. <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/339306da-en/index.html?itemId=/content/publication/339306da-en>

Rada Europy, 2017. Guidelines for civil participation in political decision making. <https://rm.coe.int/guidelines-for-civil-participation-in-political-decision-making-en/16807626cf>

Rada Europy, 2017. Learning to Live Together: a Shared Commitment to Democracy Conference on the Future of Citizenship and Human Rights Education in Europe. <https://rm.coe.int/tackling-values-crisis-through-education/1680734658>

UNESCO, 2019. Addressing global citizenship education in adult learning and education. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000372425>

2. Lista projektów poddanych analizie i kategoryzacji

| | |
|-----|---|
| 1. | Self-managed Village |
| 2. | People's initiative on direct democracy, participation and political education in Bolzano |
| 3. | Estonia's eParticipation Platform |
| 4. | Participatory Budgeting in Berlin-Lichtenberg |
| 5. | Masz Głos |
| 6. | Participatory Budgeting in Lisbon |
| 7. | Shaping Europe – Civic Education in Action |
| 8. | Better Reykjavík |
| 9. | Network of Associations of Local Authorities of South-East Europe |
| 10. | Civil Society In Action For Dialogue And Partnerships |
| 11. | BürgerForum 2011 |
| 12. | Participatory Planning Process: „Region of Consciousness” Austria |

| | |
|-----|--|
| 13. | Jak usłyszeć głos seniora? |
| 14. | Estonia's People's Assembly „Rahvakogu” on Government Spending |
| 15. | Rahvakogu – People's Assembly in Estonia |
| 16. | Public Participation on Open-Air Swimming Pool Renovation in Gottmadingen, Germany |
| 17. | Civic Engagement and Urban Co-Creation in Bologna |
| 18. | Inspiration Participation Knowledge Sharing i Translation Event |
| 19. | Crowdsourcing in political decision-making and legislative processes in Finland |
| 20. | Participatory Budgeting |
| 21. | Participatory Budgeting in Seville |
| 22. | San Casciano Val di Pesa Community Mobility Network |
| 23. | Boosting Young Migrants' participation in European cities: transnational solutions to common challenges |
| 24. | Alliance For LGBTI Workplace Equality |
| 25. | Participatory Environmental Action for the Protection and Enhancement of Rio Este |
| 26. | Community organizing – tool for Roma civic engagement |
| 27. | Building the capacities of civil society organizations' activists through education, research, media and field work activities |
| 28. | From periphery to institutions: participate 4 EU democrac |
| 29. | Mapping Memories |
| 30. | Strategies for Inclusion – Making high quality history and citizenship education more inclusive and accessible |
| 31. | Europe 2038 – Voice of the youth |
| 32. | Forum Ośrodka Kultury |
| 33. | Decidim Barcelona |
| 34. | Ataldegmé I participate for Soliera |
| 35. | Germany's Citizens' Assembly on Democracy |
| 36. | ENLARGE Energies for Local Administration: Renovate Governance in Europe |

| | |
|-----|--|
| 37. | Aeroporto Parliamone |
| 38. | Citizens' Jury on Referendum Options in Korsholm, Following Citizens' |
| 39. | Supporting the labour movement through education, research, field work, and media activities |
| 40. | Circularicity. Civic crowdfunding for the circular economy |
| 41. | GET UP – Gender Equality Training to overcome Unfair discrimination Practices in education and labour market |
| 42. | Optimizing Volunteer Services in Times of Refugee Crisis |
| 43. | Rethinking Civic Engagement in Central Europe |
| 44. | Small municipalities against Euroscepticism |
| 45. | Our Voices: participating and thinking Europe from the margins |
| 46. | Women in an Equal Europe |
| 47. | Citizens' Assembly on Social Care |
| 48. | Grassroots Civil Society Development Facility in the Republic of Moldova |
| 49. | Inform, Empower, Act. Civil Society for good budgetary governance in Moldova |
| 50. | The Citizens' Convention on Climate |
| 51. | Innovation in Democracy Programme |
| 52. | We demand change! Training in advocacy for human rights |
| 53. | Citizens' Assembly of Scotland |
| 54. | Przestrzeń Praktyków Partycypacji |
| 55. | Inkubator Włączenia Społecznego |
| 56. | KLAR! Kaunegrat coordination |



**Fundacja Rozwoju
Demokracji Lokalnej
im. Jerzego Regulskiego**

ul. Edwarda Jelinka 6
01-646 Warszawa

modelowe-rozwiazania.frdl.org.pl

frdl.org.pl